Specimen

O G A M - H E N G O U N K E L T. Kannad daouviziek keneiled an Hengoun Kelt.
Renerien : Fand AR ROUZ ha Christian-J. GUYONVARC'H.
Koumanant-bloaz : Breizh ha Bro-C'hall : 50L (40 + 10L evit ar stagadenn); estrenvro : 65 L (kasadenn dre erbed). Ne c'hell bezañ degemeret skodenn-vloaz ebet d'ar stagadenn vrezhonek hepken. Kaset e vez houmañ da gement ezel ar gevredigezh hag he goulenn. Ne c'hell bezañ graet nag eskemm na kasadenn digoust. KRP : 293-68 RENNES, war anv Pierre LE ROUX, Boîte Postale 2, 2 rue Léonard de Vinci, Rennes (I. & V.), pe c'hoazh kont niv. 19-249-13145, Banque de Bretagne, Rennes (bez 'e c'heller paeañ gant timbroù-post ivez).

"Imbourc'hiñ hengoun ha pennderou, alouberezhioù hon hendadoù hengelt hag indezeuropat, lakaat goude se berzh an enklask da vezañ kinniget d'ar werin en un doare aes da zeskiñ, setu hor pal. Evit bezañ kaset da vat e rank avat ar gefridi-mañ bezañ sevenet war-bouez doareoù-ober gouiziek ha strizh-kenañ".

Ní thréigiub mo bladh ná mo buanchosgur ar bréc an tsáegail, 7 nír imgabhus ágh ná irgal ón uair do gabus arm ar thús am láim gus aniu 7 is lugha do-gén don toisc so, bir is buaine bladh na sáegal. " Ne werzhiñ ket va c'hlod na va holldrec'h-ioù padus evit touelloù ar bed. N'em eus diwallet na diouzh kad na diouzh emgann abaoe an amzer ma krogis en armoù evit er wech kentañ betek bremañ, ha nebeutoc'h c'hoazh her grin d'ar wech-mañ rak padusoc'h eo ar c'hlod eget ar bed".
Oidhedh ConCulaind, § 27, gw. *Ogam*, XIII, p. 519.

PENNAD-STUR

Savet eo bet *Ogam* d'ar 27vet a viz Gouhere 1948 gant Gw. Berthou-Kerverzhioù, Arzel Even ha Fand Ar Rouz. Kendalc'het eo bet adalek 1952 gant Fand Ar Rouz ha Christian Guyonvarc'h, ha deut eo da vezañ a-nebeudoù, war-bouez ul labour pemdeziek hag aheurtet, ar pezh ez eo bremañ : ur gelc'hgelaouenn gouiziek hag etrevroadel. Dres dre ma'z eo etrevroadel e rank *Ogam* bezañ skrivet e yezhoù pouezusañ ar bed : saozneg, galleg, spagnoleg, h.a. Rak dlead an uhelrenk eo sellout ivez ouzh an diavaez ha lakaat buhezegezh, penngredennoù ha kelennadur ar vroad kelt da levezoniñ an dud arallvro, ar *barbaroi*. Evit lakaat anat e oa *Ogam* ur gelc'hgelaouenn savet e Breizh ha renet gant Breizhiz - evit brasañ mad ha klod Breizh hag ar Gelted da gentañ - e voe embannet, a-benn ampoent ar grouidigezh ur stagadenn vrezhonek, pennadoù a bep seurt enni. Gant embannidigezh ar stagadenn vrezhonek-se eo bet kendalc'het, gant pennegezh a-wechoù, betek 1953. Goude avat n'eus ket bet mui tu da genderc'hel. Abeg an ehan, an diouer a zanvez n'eo ket, nag an diouer a youl vat, an diouer a amzer ne lavaran ket rak adal 1953 hor boa un dezenn a relijionouriezh da ragaozañ ha ne voemp ket mui gouest da embann ar stagadenn vrezhonek (hag a oa deut da vezañ tev a-walc'h) en un doare reizh. War gousk ez eas eta *Ogam-Hengoun Kelt*.

N'eo ket koulskoude ar c'housk evit padout bepred ha da geñver Samain 1964 ec'h hañval dimp ret-ret adsevel, adkrouiñ e Breizh ar boaz da gaout - war skouer Bro-Gembre ma embanembanner eno a-berzh skolioù-meur ar vro, ar *Bulletin of the Board of Celtic Studies* e saozneg hag e kembraeg - ur gelc'hgelaouenn ouiziek e galleg hag e brezhoneg. E gwirionez e oa bet goulennet kement-mañ gant darn eus hon izili. Ne oa ket tu d'her seveniñ betek breman en abeg da veur a ziaester hogen bez' e c'heller krediñ ez omp laouen-tre o sentiñ d'o goulenn.

Ne eilo ar stagadenn-mañ kelaouenn ebet all. Hag o skrivañ kement-mañ hon eus soñj da gentañ holl en *Hor Yezh* renet ken mat gant hor c'heneil Arzel Even en deus kinniget dimp, war-bouez ul labour tenn, ur gelc'hgelaouenn a yezhoniezh e brezhoneg penn-da-benn.

Hiviziken ec'h embannimp eta, peder gwech ar bloaz, ur stagadenn vrezhonek a c'hwezek pajenn hag a vezo kaset da holl izili hor c'hevredigezh. Lakaat a raimp anat dre-se e c'hell bezañ ar brezhoneg n'eo ket ur yezh pobl pe ur yezh lennegel hepken, hogen ur yezh a ouiziegezh ivez war dachenn Europa a-bezh. Rak bremañ eo poent soñjal ivez e tle ar brezhoneg bezañ ur yezh a zeskadurezh er skol-veur hag a enklask ivez war tachennoù e-leizh na doant difraostet betekhen nemet e yezhoù nanngeltiek.

Evit meur a abeg ne vezo kaset *Ogam-Hengoun Kelt* nemet da izili ar gevredigezh peurbaeet ganto o skodenn-vloaz; ne vo graet eskemm ebet a-ziavaez an eskemmoù degemeret endev gant *Ogam*; ne vo graet kennebeut kasadenn ebet da gelaouennoù ha ne vo ar stagadenn-mañ,na lakaet er c'henwerzh, na gwerzhet ez distag diouzh *Ogam* e galleg.

En niverennoù da zont e vezo kendalc'het gant ar studiadennoù a zeraouomp bremañ. Ha re all a zeuy, gant kenlabourerien nevez. Bez' e vo savet, evel en *Ogam* gallek, notennoù a c'herdarzhadurezh, a relijionouriezh, studiadennoù a yezhoniezh war ar brezhoneg hag ar yezhoù all; da gentañ e teu avat kentelioù war ar c'hrenniwerzhoneg, hag i graet en un doare nevez-flamm, ma tlefed deskin gantañ buanoc'h kalz. Gant-se e vo graet tra estreget kelenn ha deskiñ an iwerzhoneg nevez ha roet e vezo an tu da anavezout gwelloc'h an henlennegezh keltiek. N'ankounac'haimp nag ar brezhoneg krenn, nag ar c'hembraeg nag ar c'herneveg. Hag

hol lennerien, ne zicuerint ket lennaduriou stank ha fonnus : c'hwezek pajenn ar stagadenn vrezhonek-mañ ez eus enno kement a zanvez hag e peder fajenn ha tregont eus *Hor Yezh* hag eizh pajenn ha daou-ugent eus ***Al Liamm***.

Goanag mat hon eus rak-se hor bezo heklev bras digant hol lennerien hag e skoazellint ac'h anomp o kas hol labour da vat. Hogen, ret eo her gouzout, zoken hep heklev na skoazell e vezo peurc'hraet al labour, kredit-ni, rak poent bras eo dimp-ni difraostañ nemorant hon tachenn!

Fand AR ROUZ

CAN Y MEDD
(Kan ar Mez)

1. *Golychav Wledig pendevigva*	Bez' ez azeulan Mestr ar vro rouel[illegible] :
2. *Gwr a gynheil nev, Arglwyd pob tra :*	An hini hag a harp an neñv, Aotrou [illegible] :
3. *Gwr a wnaeth diawd i bawb yn da;*	An hini a reas died mat evit an ho[illegible]
4. *Gwr a wnaeth bob llad, ac a'i llwyda.*	An hini a reas pep evaj hag e lak[illegible]llañ.
5. *Medhed Maelgwn Von, ac a'n llonna*	Mezvaet Maelgwn a Von, hag hor c'[illegible]
6. *o'i vedgorn ewyn, gwerlyn gwymha :*	gant e gorn-mez eoniek, an died g[illegible]
7. *a's cynnull gwenyn, ac ni's mwynha.*	Ar gwenan hen dastum, ne gavout [illegible]mez.
8. *Med hidleid ! molid volud pob tra.*	Mez strilhet, ra aweno meuleudi pe[illegible]
9. *Lliaws creadur, a vag terra,*	Kalz a grouadurioù a vag an douar,
10. *a wnaeth Duw i dyn - wy ry' donha :*	(hag) a reas Doue evit an den, evit e [illegible]widi-[illegible]aat :
11. *Rhai drud, a rhai mud, ev a'u mwynha,*	Ar re haer, ar re vut, eñ o laouena,
12. *Rhai gwyllt, a rhai dov - Dovyd a'u gwna*	Ar re ouez, ar re doñv, an Aotrou o gra
13. *yn wwydyd di diawd, hyd vrawd barha :*	da vagadur da evaj; da viken e pado :
14. *Vn diwig udun, yn dillad yd â.*	Golo ez int, dilhad e teuont da vezañ.
15. *Golychav Wledig, Pendevig hed*	Bez' ez azeulan an Aotrou, Mestr ar peoc'h,
16. *i illing Elffin o alltuded:*	evit ma tieubo Elffin eus e harlu :
17. *Gwr a rodes i'm win, cwrw, a med*	An hini hag a ro din gwin, bier ha mez
18. *a meirch mawr modur, mirein eu gwed*	ha mirc'hed bras priñsel, brav o stumm.
19. *A' m rhothwy etwa, mal ced dived -*	Ra roy din ouzhpenn, evel donezon diwezhañ
20. *wrth vod Duw, yn rhwyd, trwy enrhyded*	dre youl Doue, ez dieub, ha gant enor
21. *bym penhwnt calan yng' hyman hed.*	pemp kant kala-bloaz a beoc'h klok.
22. *Elffin, varchawg med, hwyr dy ogled !.*	Elffin, marc'heg ar mez, diwezhat (ra vezo) da Hanternoz !

Troet diwar testenn an *Llyvyr Taliesin* embannet gant J. Gwenogvryn Evans, ***Poems from the Book of Taliesin***, Llanbedrog 1915, p. 100-102, ha K. Skene, ***Four Ancient Books of Wales***, Lunden 1868, II, p. 164-165 (Christian J. GUYONVARC'H)

(GBG,579).Zoken hep teulioù lennegel e-kichen,ez eo disklerius a-walc'h kement-mañ:bez'e tere ouzh an henc'halleg ha n'eo ket ouzh an hengeltiek ★ *stig-ro-*. Ha bez'e tiskleirfe ivez gwalloc'h kalz an dro-lavar ***klask stir gant un troc'h-kont***, meneget gant Ernault hervez ur c'hel roet dezhañ gant Vallée ha Jaffrennoù (gw. *M* p.119). Ur ger-all n'eo ket ha n'hell ket bezañ. Adstagañ a raimp un arguzenn a soniadouriezh tost-tre : peuzheñvel ha keñverius a-walc'h e vefe amdroadur ar ger gwenedek ***stiù, stiùein, goustiùein*** (goustivañ) o tont eus ar galleg ***estiver, estive, estivage***, hag a zo hervez Littré :"comprimer des marchandises d'un grand volume,afin qu'elles tiennent moins de place;contre-poids qu'on donne à chaque côté d'un bâtiment pour en balancer la charge... chargement en coton,laine,et autres marchandises ayant plus ou moins d'elasticité;chargement d'un navire"(gw.Ernault,*Sur l'Étym.bret.*,en R.C.25,273-4). Peogwir ne domp ket a-du gant goulakaennoù Pinault ne c'houlennimp ket ma vo an holl a-du ganeomp kennebeut, rak marteze ne vo ket peurgendrec'het unan bennak. Hogen, evel ma skrive Meillet :"Tous les linguistes ne sentent pas les choses de la même manière.Tel qui a un sens juste des transformations phonétiques se rend mal compte de la façon dont les sujets parlants se comportent vis-à-vis d'un mot donné;les dons et les connaissances qui permettent de bien comprendre le développement des formes grammaticales ne sont pas de ceux grâce auxquels on devine les actions capricieuses de "l'etymologie populaire".Ce "coefficient personnel" explique beaucoup de divergence entre les linguistes". (*La méthode comparative en linguistique historique*, Pariz, emb. 1954, p. 104).

Christian J. GUYONVARC'H :

NOTENNOÙ A C'HERDARZHADUREZH VREZHONEK HA KELTIEK I

1. - Henvrezhoneg ***ac(om)*** "nac'h".

Ar ger henvrezhonek ***acom*** a spisc'her al latin ***disceptantes*** (anv gwan-verb liester,tro-enel) er gendestenn : ***inter mulieres disceptantes de filio iudicavit*** (J. Loth, ***Vocabulaire vieux-breton*** (= *VVB*), p. 31; L. Fleuriot, ***Dictionnaire des Gloses en Vieux-Breton*** (=*DGVB*),p. 52b). Dre vras eo bet graet teir goulakaenn : 1°) Hervez Fleuriot e ranker goulakaat ur ger ★ ***achom***, anv kadarn, "lignezadur, maberezh, ganadur", gant ur c en doare-skrivañ e-lec'h χ (c'*h*), kensonenn-gorzailhenn dre c'hwezh en distagadur; 2°) Hervez Loth e vefe kentoc'h "une forme infinitive en *-om* d'une racine *ac-* qui sert en irl. ancien de négation"; 3° pe c'hoazh hervez E. Ernault, ***Revue Celtique*** (= *R.C.*) XIII, p. 351 - pezh a hañval deomp bezañ arvarus meurbet - ez eo ur stumm anv gwan verb ***-a-*** rakstaget ouzh ur c'hentger ***com-***.

An dalvoudegezh "maberezh, ganadur" a lakafe aes da grediñ en ur gerentiezh strizh gant ar c'hriwzg. ***aicme***, anv gwreg. "gouenn, tiegezh, rummad" (Windisch, ***Wörterbuch, Irische Texte*** (= *I.T.*), I, 349; J. Vendryes, ***Lexique Etymologique de l'irlandais ancien*** (= *LEIA*), A-26; ***Contributions to a Dictionary of the Irish Language*** (= *CDIL*), A/1, 97). Hogen ar ger predenek o kenglotañ gantañ a zo ar c'hembraeg ***achfen*** "benvegad-engehentañ (***Geiriadur Prifysgol Cymru*** (= *GPC*), I, 7b); hengembraeg liester ***achmonou*** "pleg ar vorzhed" : ***hac or achmonou***,spisc'h. ***inguinibus*** er gendestenn ***pube premit rabidos inguinibusque canes*** (*VVB*, p. 31, savet gant ur wrizienn ***ach-*** hag ur gourfennger ***-men/-mon***.

Talvoudegezh ar frazenn latinek ne da bet koulskoude a-du gant ar goulakadur kentañ, rak hervez ar yezhadur eo peurzigevre ***disceptantes*** ha ***filio***, ha lakaet omp da blegañ kentoc'h war-du an eil : ez wirheñvel a-walc'h eo ***acom*** un anv-verb stummet gant ur rennig-nac'hañ ***ac***, eilstumm savet diwar ★ ***nac***(lat. ***neque***), evel an heniwerzhoneg ***aicc, acc, aicce*** evit ***naicc*** (R. Thurneysen, ***A Grammar of Old Irish*** (= *GOI*), p. 542, § 868; J. Vendryes, *LEIA*, p. 9;H.Pedersen, ***Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*** (= *VGK*),II, p. 261); kv. ***Sanas Cormaic***, testenn ar ***Yellow Book of Lecan***, 96 : ***Ar graece, nego latine .i. diultad*** "Ac e gresianeg, nego e latin, da lavarout eo nac'hañ" (***Anecdota from Irish Manuscripts***(=*AIM*), IV, 10). Arvarek-kenañ ec'h hañval bezañ neuze, dreistholl e-keñver an dalvoudegezh, ar stumm nevezvrezhonek adsavet gant Jord Pinault ★ ***ac'hoñ*** "diskenn dre ar ouenn"; g. "maberezh". A-raok adkrouiñ ur stumm arnevez eo ret-ret anavezout mat ar stumm kozh.

2.- Brezhoneg *a-c'hwen*.

Amsklaer, pe gentoc'h hep sklaerded e chom c'hoazh ar relavarenn vrezhonek ***a-c'hwen e gorf*** pe ***a-c'hwen e groc'henn*** (R. Hemon, ***Dictionnaire Breton-Français*** (= *DBF*), p. 24b;L.Ernault ***Geriadurig Brezhonek-Gallek*** (= *GBG*), p. 9; Troude, ***Dictionnaire Breton-Français*** (= *DBF*),p.4; R. Hemon, ***Dafar Geriadur Istorel ar Brezhoneg*** (= *DGIB*),p. 50). Alies e vez skrivet ***a-c'houen*** pe ***a-c'hoen*** (*DFB,Tr.*, p. 4; ***Sketla Segobrani***, I, p. 104 : ***Gand eun dourn e talc'has anezañ a-c'hoen e gorf***; III, P. 48 : ***Pesked stêr a welas war c'horre an dour a-c'houen o c'hein,marvet, ha pesked mor o neunvi***), ken e soñjfed aes ez eo krennvrezhonek doare-skrivañ Grégoire de Rostrenen, ***Dictionnaire François-Celtique*** (*Gr. de R.*), II, p. 317b : ***a-c'huezn***;hogen disgwir eo rak damheñvel eo hepken : ar stumm krennvrezhonek a zo ***a chuen*** pe ***a huen*** : ***En un croas a chuen en menez Ez tachat Jesu dytruez*** "Ouzh ur groaz, a-c'hwen, war ur menez, e tachjod Jezuz didruez" (***Anciens Noëls Bretons***, *R.C.*, X, p. 315, xv, § 201); ***chom bizhuyquen a huen eno*** "chom da viken a-c'hwen eno" (R. Hemon, ***Trois Poèmes en Moyen-Breton*** (= *PM*),§ 273; kv. § 250).

Anglok eo ar c'herdarzhadurezh meneget gant V. Henry, ***Lexique Etymologique du Breton Moderne*** (= *LEBM*), p. 170, eus ur verb ***c'houenia*** "en em deurel war ar c'hein, teurel war ar c'hein", kar d'an iwerzhoneg ***foen*** "gwan", (taolet) a-c'hwen e gein" ha d'ur c'hengeltieg ★ ***swino-***, evit un henstumm ★ ***sup-ino***, lat. ***supinus***, gr ὕπτιος (kv. Walde-Hofmann, ***Lat.Etym. Wörterbuch*** (= *W-H*), II, p. 633). Kenstrollet eo ar brezhoneg gant an araogenn ***a*** hag an anv kadarn ***c'hwen***, na deo ket testeniekaet e-unan-penn, a gement a zo keñverius avat ouzh ar c'hembraeg ***chwÿn*** "tro, kemm" (eus ★ ***sui-no-***) (***Y Geiriadur Mawr***, p. 158a), pe, gant un dibenn -ger ***-l***, ***chwÿl*** "tro, red, kemm" (***Y Geir. M.***, pp. 156a, 157b), kerneveg ***wheyl*** "labour"(R. Williams, ***Lexicon Cornu-Britannicum*** (= *LCB*), p. 372a), krenniwerzhoneg ***sel*** en ***des-sel, deisel*** "finvadenn, troadur etrezek an tu dehou" (*CDIL*, S, 159-160) eus ur bennwriziennn indezeuropek ★ ***sṷĕ(i)-*** "plegañ, treiñ" (J. Pokorny, ***Indogerm. Etym. Wörterbuch*** (= *IEW*), p. 1041). Unvan a-walc'h ec'h hañval bezañ eta ar c'herdarzhadurezh en holl yezhoù keltiek. Hogen, siwazh, disunvan-tre eo an talvoudegezhioù, pell diouzh hini ar brezhoneg, ha pell zoken diouzh an diazez "treiñ", da skouer e kerneveg : ***Ty vaow darbar lym ha pry | meyn wheyl slodyys ha genov | ha my a fystyn agy | ov trehevel an fosow*** (***Origo Mundi***, emb. Norris, gw. 2318-2320); ***Pan vo ol thy'n lafuryys | agan wheyl a vyt mothow*** (*O.M.*, gw. 1225-1226); ***Omma the wul an temple | a ruk y das the astel | rag ef a vyn hep lettye | wheyl y das y golenwed*** (*O.M.*, gw. 2425-2428); ***Otteve ov crowethe | my re wruk y vusure | rag an keth wheil ma deryth*** (*O.M.*,gw.

2567-2569). Didalvoud eo treiñ, anavezet mat evel ma'z eo ar c'herneveg e Breizh bremañ. Arabat eo feukañ ul lenner bennak !

3.- Brezhoneg *adan*, henvrezhoneg *attanoc*.

An anv kadarn brezhonek *adan*, liester *-ed* "evn, eostig" a zo testeniekaet en un anv lec'h mor *Karreg Adaned*, war ar c'hartennoù *Carrec Adanet* "roc'h an evned" (André Guilcher, *Toponymie de la côte bretonne entre le Four et l'Ile Vierge*, p. 32-33, niv. 2377). Disimplij e oa ar ger hogen addegemeret eo bet er yezh lennegel gant Roparz Hemon, *Dictionnaire Breton-Français* (= *DBF*), 19a ha gant Frañsez Vallée ivez, *Grand Dictionnaire Français-Breton* (= *GDFB*), 664b (hag a gendalc'h koulskoude gant an doare-skrivañ fals *hadan*). Er yezh rakvodern ez eus *adan*, liester *adañet* pe *adañhet* "certain oiseau assez semblable au hibou" hervez Pelletier, *Dictionnaire de la Langue Bretonne*, 4, hag a lavar ouzhpenn : "on dit en ce pays que cet oiseau fait son nid dans la terre" (gant an arguzenn wan-mañ e tezastum an oberour [illegible] ez oa kar-nes anv al labous ouzh hini hor c'henttad Adam, a gement oa bet stummet gant [illegible] !); bez' ez eus un eilstumm, dezhañ un *h* na deo ket etimologiek : *hadan*, l. *hadancd*, *hadan*[illegible] (gant ar c'hemmadur gwregel), meneget gant *Greg. de R.* II, 340a; kv. E. Ernault, *Glossaire Moyen-Breton* (= *GMB*), 18 ha *DGIB*, 51). En henvrezhoneg ez eus un anv gwan *attanoc* "([illegible]) askellek" .i. clehurin, spisc'heriet musca uolitans; "le double *t* n'a pour but que de m[illegible] marquer l'état dur de la ténue. Cette écriture, fréquente en ancien irlandais, paraît avoir été familière aux Bretons" (*VVB*, 49; kv. *DGVB*, 76b); liester *atanocion* "askellek", spis[illegible] alligeris (*VVB*, 49 ha *DGVB*, 76a (e brezhoneg arnevez e vefe ★ *adanek*). Deveret eo [illegible] *atan* "penna" (Zeuss, *Grammatica Celtica* (= *Zeuss*), 849-850) hag e kenglot gant ar c'hembraeg *adein*, *aden*, anv kadarn gwregel (dezhañ liesterioù kemmus : *adenydd*, *adanedd*, *edyn*, [illegible], *adeinedd*, *adeiniau*) "askell labous, ha "means of flight attributed to supernatura[illegible] and to inanimate things and abstracts qualities", "pennaskell, neuerez", ha dre dreze[illegible] "gwarez, galloud" (*GPC*, rhan I, 11c). Ret eo goulakaat ur bennwriziennn bredenek [illegible] *tanī*, eus ur wriziennn indezeuropek ★ *pat-*, kv. latin *penna* (henstumm *pesna*) "ar pezh [illegible] da nijal" gant gevelladur fraes ar gensonenn, da adsevel evit doare e ★ *petsna* (Niedermann, *Phonétique Historique du Latin*, 134, n. 1; Ernout-Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, 878; *W-H*, II, 282). Keñverius eo eta dre vras ouzh gerdarzhadurezh ar ger evn. Daoust dezhañ bezañ ur ger a c'heriadur hepken, hep implij anavezet en un destenn bennak, ez eo gwirion ar ger, seul wirionoc'h ma'z eo kozh tre, ha ne c'heller nemet meuliñ ar re o deus kinniget e lakaat da advevañ, war skouer an Tad Gregor (ma'z eus en e levr ar pep gwellañ e-kichen traoù n'int ket bewech ken mat). Bez'ez eus tu da adsevel aes ivez ★ *adanek* "askellek", evel m'hon eus graet, hag evel ma ra Pinault, hogen n'omp ket a-du gantañ evit sevel un ★ *adaneg* "loen askellek". Eveljust, n'eus forzh pe anv gwan a c'hell bezañ lakaet war renk an anvioù kadarn, hervez yezhadur ha steroniezh. Ha ne ve ket gwelloc'h avat lavarout ez eeun un "loen adanek" pegwir ez eus dija *adan*. Mar deus en efed e brezhoneg daou be dri ger peuzheñvel, ma n'eo ket heñvelstumm, ha kendalvoud evit envel tra pe dra emañ pinvidigezh ar geriadur war var treiñ en ul luziadenn diziroueśtlus.

4.- Anv an *tarabara*.

En he levr diwar-benn an drouized e ra Fr. Le Roux, *Les Druides*, p. 69, n. 1, ar meneg-mañ :"Il convient probablement de rapprocher de la roue de Mog Ruith (hag a dalv kement ha roñ ar bed) un curieux instrument, tenant plus ou moins lieu de crécelle et utilisé autrefois en Bretagne dans quelques communes, pendant la période où le calendrier liturgique faisait taire les cloches. C'était le tarabara, roue dentée dont les crochets ou dents, extérieurs, heurtent un butoir arrondi fixé sur un des montants du cadre qui le contient. Cette roue est centrée sur un pivot horizontal coudé en dehors, lequel est actionné au moyen d'une corde. Il [illegible] à un carillon circulaire, dit roue de fortune, ou Santig ar Rod (cf. la roue [illegible]), ou les clochettes auraient été remplacées par des dents ou crochets. Lorsque l'instrument tourne, ces dents font un bruit monocorde et assez disgracieux (note de M. [illegible] que nous remercions de son obligeance)".

[illegible] tarm ebet war dachenn ar relijionouriezh (hag a zo un dachenn disheñvel-tre di[illegible]) ec'h imbourc'himp ez verr aman da heul anv an *tarabara*-se, m'hor boa soñjet [illegible] diwar e benn - ha n'eo ket un anv hengounel, pell ac'hann, mar deo anat ez eo hengounel ar rod ! - e oa un drevezadur-son nemetken, o tereout resis a-walc'h ouzh trouz un[illegible] ar stlakerez. Hogen, en ur zamlenn levr bras Arnold van Gennep, *Manuel de Folklore français contemporain*, I, p. 1229, hon eus diverzet un notenn verr diwar-benn anv ar stlakerez e korn bro Lyon : "Dans le Forez, on se sert encore du v.fr. *rabat*; d'où *tarrabat* (tapage), ou bien on les nomme *bartavelles* (perdrix), qui est aussi en usage dans le Roannais, alors que *tarabatte* y désigne plutôt un battoir, dont la forme ne nous est pas décrite. En Beaujolais, les folkloristes ne donnent pas de détails sur le Cycle de Pâques; mon enquête m'a valu pour les crécelles une affirmation (à Ronno) contre dix négations".

Ur ger gallek kozh eo eta, ha meneget eo gant F. Godefroy, *Lexique d'Ancien Français*, p. 500c : *tarabat* "bruit, tapage". En e bennad evit treiñ ar galleg *crécelle*, *Greg. de R.* I, p. 229b nemet *stlaquëres*, pl. *-ou*, pe *claqeteres*, pl. *-où*; bez' ec'h adstag avat v. *tarabat*. Hag

er pennad-mañ II, 415a e tro ar ger evelhen :"instrument pour réveiller les moines". Bez'e veneg zoken un eilstumm *tarabaz*, l. *-ou*; *tarabizyer*; *claqeterès*, pl. *-ou*; "mener le tarabat", *tarabazi* (treiñ a ra ouzhpenn ar verb gallek *tarabuster* gant *tarabazi*). Heuliet eo gant Vallée, *GDFB*, p. 727b : *tarabat*, sorte de crécelle; *tarabaz*, pl. *-ou*, et *tarabizier*; *stlakerez*".

Pezh a zo souezhus a-walc'h, ech hañval ar ger bezañ dianav e gwenedeg : n'eus er rannyezh -se nemet *tarabust* "tapageur, celui qui fait du bruit" ha *tarabustal* "se fâcher, faire du bruit, tempêter" (E. Ernault, *Dictionnaire breton-français du dialecte de Vannes* (= *DBFV*), p. 220b). Anat eo orin an daou c'her da glask er galleg *tarabuster* (e-unan eus ar provañseg *tarabustar*; Dauzat, *Dict. étym. de la langue française*, p. 700a).

Evel-se e c'heller lavarout na deus, hervez ar c'herdarzhadurezh, liamm ebet etre ar galleg *tarabuster* hag ar brezhoneg *tarabazi(ñ)*. N'eus ket kennebeut a liamm eeun etre an amprestadur (eus ar galleg) *tarabat* hag anv an *tarabara*. Moarvat eo bet stummet hemañ gant kenstrolladur ar ger *tarabaz* hag un drevezadur-son. An tu nemetañ eo hon eus da zisklerian an dibenn -ger. Ar ger *tarabaz* e-unan a hell bezañ bet distreset diwar *tarabat* gant an dalvoudegezh "battoir" war skouez an anv (disheñvel-krenn) *bazh*.

5.- Hen- ha krennvrezhoneg *co(u)franc*.

Diw wech dija en deus J. Pinault studiet ar ger krennvrezhonek *coufranc* : ur wech kentañ e galleg en *Ogam* XV, 241-243, hag ur wech-all en *Hor Yezh*, niv. 42, 5-8. Peurheñvel eo danvez ha doare an daou bennad, nemet ma teraou an hini embannet gant *HY* gant roll ar gwriziennoù hen- ha krenniwerzhonek en *-ic*, ha ma teu da heul hepken diskleriadur an etimologiezh vrezhonek. Ar c'hemm brasañ eo. Diouzh un tu-all n'hor befe koulz lavarout netra da zislavarout el labour diwyezhek-se. Gwirheñvel-tre eo an diskleriadur kinniget gant Pinault hag e rank bezañ degemeret. N'eus ket a var da gaout ez eo hengeltiek gerdarzhadur ar c'hrennvrezhoneg *cofranc* ha n'hon eus ket graet hor meno adkregiñ gant ur gudenn diluziet ha diskoulmet evit mat. Klokaat a fell deomp hepken bremañ, hag an aotre a gemerimp da ober diw evezhiadenn, unan e-keñver al levrlennadur hag un eil e-keñver ar steroniezh :

1°) A-zivout al levrlennadur o sellout ouzh orin ha deveradurezh ar wriziennn e vefe bet ret menegiñ en *HY* ivez notenn vihan ha berr J. Lloyd Jones en *Bulletin of the Board of Celtic Studies* (=BBCS) I/1, 1921, 6, dindan an anv *Rhengi*, *rhyngu*, ha ma tiskrivomp amañ da heul ar c'hlozadur anezhi : *Ranc* is from ★ *ro-n̥k-* : ★ *enek-* for which see Walde under *nanciscor*, and is to be equated with O.Ir. pr. ind. 3 sg. *ricc*, *ric* "comes, reaches", pret. 3 sg. *ránic*, 3 pl *rancatar*. The underlying meaning of *rhengi* or *rhyngu bodd* is therefore "to reach (satisfy) the desire of".

In addition to *ranc*, *renghi*, &c., we have from the same root *cyfranc* :O.Ir. *comrac* < ★ *kom-ro-n̥k*, *dianc*, *dihang* < ★ *dē-eks-n̥k-*, and possibly *gwanc* < ★ *upo-n̥k* and *tranc*, Ml. W. inf. *trenghi* < ★ *to-ro-n̥k-*, but the latter is more probably from the root of *angau*, O.Ir. *éc*, i.e. ★ *n̥k-* : ★ *nek-*, L. *neco*, *noceo*, &c. Kendegouezhout a ra mat-kenañ danvez an notenn-mañ gant breutaennoù J. Pinault.

2°) Disoñjet eo bet gant Ernault, en embannadur ar *Mirouer* meneget gant Pinault, ober ar meneg a vefe bet marteze an hini retañ : un diell eus a ziellaoueg Kemperelle, ma' z testeniekaet ar ger enni en e stumm henvrezhonek : De tribu Bigodou duo sextario frumenti et tria sextaria avene et duodecim nummi pro porco et ost et *cuurane* que dabuntur monachis et pastur abbati et monachis ejus, tot huminibus quot ipse secum ducere voluerit (emb. de Berthou-Maître, 1896, p. 105, VII, ma' z eo skrivet fall ar ger eno : *cuurane*, pezh a zo ur fazi anat).

Hogen ret eo dreistholl bezañ lennet un notenn savet gant J. Loth er *Mélanges d'Arbois de Jubainville*, p.225, hag a ziskrivomp amañ da heul ivez :"*Cuuranc*. Ce mot n'existe que dans le *Cart. de Quimperlé* (Edit. de Berthou-Maître, p. 143, VII). Il s'agit de redevances pour *ost* et *cuuranc*. Ce mot, que les auteurs déclarent incompréhensible, est identique au gallois *cyfranc*, rencontre, combat, et l'irlandais *comrac* = *com-ranko-*, réunion, combat. L'idée fondamentale est *rassemblement*. C'est, je crois, celle qui est exprimée dans notre *cuuranc* : il s'agit de réunions militaires, de montres. *Cuv-* pour *cov-* n'a rien de surprenant; d'ailleurs, dans le Cart. on a *u* (ou) pour *o* : *Henpunt* et *Henpont*; *Rus* pour *ros*."

Keñveriadenn an henvrezhoneg ouzh ar c'hrennvrezhoneg a ziskouez anat, siwazh, pegen krenv eo bet levezon ar gallog a-benn marevezhioù koshañ ar yezh, war endroadur steroniel gerioù peurgeltiek o orin. Abuziñ paper hag amzer n'eo ket kennebeut ma lavaromp ouzhpenn n'en deus ar ger e gwerzennoù ar *Mirouer* talvoudegezh resis ebet drezañ e-unan. N'en deo implijet nemet evit leuniañ ar glotenn, diabarzh pe ziavaez. Evit anavezout ar ster gwirion eo ret, eta hag hepmui, sellout ouzh ar c'hembraeg *cyfranc* hag an iwerzhoneg *comrac* "meeting, combat", hag a genglot ouzh ar bennwriziennn indezeuropek *enek-*, *nek-*, *enk-*, *n̥k-* "reichen, erreichen, erlangen" (*GPC* XII, 711; Kuno Meyer, *Contributions to Irish Lexicography* (=*CTIL*), 451; Pokorny, *IEW* 316-317).

Laket eo bet *cuuranc* war roll ar gerioù henvrezhonek studiet gant Fleuriot *DGVB*, 126a. Souezhus ha kerseus eo avat na implij an oberour hini ebet eus a zaou bennad Pinault, peogwir eo hini *Ogam* da vihanañ koshoc'h eget e levr... Ret e vefe klokaat ivez an arroudenn degaset

gant Fleuriot eus an hengembraeg *cibracma*, meneget ez verr gantañ hep diskleriadur diwar al *Liber Landavensis*. Evelhen eo an arroudenn penn-da-benn : *cibracma. behet hirmain* (evit *birmain* ?) . *guidauc*, ar pezh a ginnigfemp treiñ, hervez notennoù ar gouizieg kembreat Gwenogvryn Evans"a battlefield, as far as a short stone (in the) wood" (?) (emb. Gwenogvryn Evans, Oxford 1893, p. xlv). Peurziogel eo da vihanañ talvoudegezh ar ger *cibracma* "aerva, tachenn-emgann", ha, dre-se, hini ar ger eeun *cobrac* > krenngembraeg *cyf-ranc* "emgann". En danevelloù meur Iwerzhon e talv ar ger kenheñvel *comracc* da envel zoken ez resisoc'h an emgann-daou, da skouer: *Dorocht dana Etarcumul. Cid iarrai a gillai, ar Cuchulaind. Comrac frit-siu iarraim-se, bar Etarcumul* "Tostaat a reas neuze Etarcomol. Petra a c'houlennez-te, paotr? eme Coinchulainn. Emgann enepdout-te a c'houlennan-me, eme Etarcomol" (*Táin Bó Cúalnge*, emb. Ernst Windisch, p. 245, l. 1881-1883). Bez' e c'heller kenveriañ ivez, evit an dalvoudegezh rekis-[illegible] "kengej, kendegouezh", ar stumm-verb er frazenn-mañ da heul, troet en un doare arvarus gant Windisch : *Fo cheird in colcc n-dét sin a n-airde, co tuit for cenn ind fir medhonaigh, co* [illegible] *comraic fris* "Er wirft das Schwert mit Zahn(griff) in die Höhe, so daß es auf den [illegible] mittleren Mannes fällt, den es berührt, den es nicht berührt (?)" (Ar poent-goulenn [illegible] bet lakaet gant Windisch, *l.m.*, p. 786-787, l. 5454-5455; sl. p. 945 ab evit kaout [illegible] holl skouerioù-all). *berühren* n'eo ket ar verb reizh e troidigezh an eil islavarenn [illegible] berührt (und) den es nicht stoßt" a vefe gwelloc'h kalz. Rak houmañ eo an dalvoud[illegible] c'hleze, pa adkouezh, a stok ez skañv ouzh penn an den, hep skeiñ tamm ebet gant[illegible], da lavarout ur c'hoari-brezel eo.

Ha setu penaos, dre zellid un notennig a c'herdarzhadurezh vrezhonek e [illegible]-benn da resizañ da vat troidigezh ur frazenn grenniwerzhonek hag a vane betekhen [illegible] da beurveizañ. Dic'hortoz e oa !

6.- Krennvrezhoneg *stir*.

"Niverus a-walc'h eo ar gerioù krennvrezhonek diaes da ziskleriañ evite da [illegible] kavet meur a wezh er skridoù", setu petra a skriv J. Pinault o kregiñ da studiañ ar krennvrezhonek *stir* "broud, lusk, atiz" en unan e *Notennoù Predenek*, *HV* niv. 43, 1964, p.20-21. Dezhañ a ra diskleriadur Ernault, *Le Mirouer de la Mort*, p. 118 dre an henc'halleg *estire* "endroit où l'on se retire"; *estiere* "combat, lutte, dispute". Evitañ e teufe eus ur wrizienn indezeuropek ★ *(s)teig-* hag he deus roet e brezhoneg ivez *sti* (*sti:*) ha *stiogan*. Ne domp ket a-du.

Ha ne domp ket a-du da gentañ holl dre ma'z eo re ziaes steroniezh ha soniadouriezh ar brezhoneg krenn evit ma c'hellfed barn talvoudegezh ha pouez ur ger bennak re vuan, hep re galz a aked. Seul ziaesoc'h e tiskouez bezañ ar skouer ha seul spisoc'h e ranker hec'h imbourc'hiñ. Ahendall e vezor bepred e riskl ober ur fazi bras. Ha fazioù a reer c'hoazh a-wechoù koulskoude.

Sevel a raimp da gentañ ur roll eus an holl arroudoù m'en em ziskouez ar ger enno, hag evit ma vefe diogeloc'h diazez hor studi e venegimp zoken, peogwir e tleomp teurel pled ouzh ar ster, troidigezhioù gallek an holl werzennoù meneget, an droidigezhioù-mañ o vezañ bet savet gant Ernault dreistholl : *An Roe man damany, deffry hep fazy quet | E merch heruez e stir a roï da miret* ("Ce grand roi, sérieusement, sans aucune erreur, donnera, suivant son idée, sa fille à garder) "Ar roue-man, (leun a) zamani, a-zevri hag hep fazi ebet a roy e verc'h da virout hervez e stir" (*M* , emb. Ernault, p. 90-91, gw. 871-872);

An sont compsou man rez á lauaras deze | Gourchemennou roe'n tyr hac e styr me mire :| Hogen hoaz ez douigaff, na fyziaff ne graff re,| Dre na goun ma seruig, ac eff lig á plige ("Voici les paroles justes qu'il leur dit : j'observais les commandements du roi de la terre, et son ordre. Mais pourtant je crains et ne me fie pas trop, parce que je ne sais si mon service dévoué plaisait"):"Ar seurt komzoù reizh-mañ a lavaras dezho : gourc'hemennoù roue ar bed hag e stir, me (o) mire. Hogen bez' e toujan c'hoazh, ha ne fizian ket re, dre n'ouzon [illegible] e plije va servij gredus"(*M* p. 118-119, gw. 1287-1290);

Dres quir eu pridiry, an separation, | Leun dre stir ha hiruout hep dout oar nep bouton ("C'est véritablement, c'est la pensée de la séparation, pleine de pénible gémissement, sans la moindre espèce de doute") : "Dres eo evit gwir preder an disrannidigezh, leun dre stir a hirvoud, hep mar (hag hep klaoustre) war un nozelenn" (*M* p. 142-143, gw. 1588-1589);

Hac eff pan edoa sot, ne dlese scot noter,| Heul an stir e piryent, panae enc en hent sclêr ("Et puisque lui etait sot, il n'aurait pas dû, chose évidente, suivre l'élan de son compagnon puisqu'il allait étroitement dans le bon chemin") : "Hogen pa oa sot, n'en defe ket dleet (ken sur hag ur) skod noter, heuliañ stir e gerent, peogwir ez ae-eñ ez strizh war an hent sklaer" (*M* p. 152-153, gw. 1733-1734);

Dre stir pep pridiry ha melcony dien | A quement á deu quet, nepret en caoudet den :| Na vezont mar secret, quent eguet ho retren | E dou lagat padel, ho guel me'n reuel plen ("Chaque élan de pensée, chaque souci, certes, qui peut jamais venir dans l'esprit de l'homme, ne sont pas si secrets, qu'avant qu'ils se retirent, ses yeux eternels ne les voient, je le déclare expressément") :"Dre stir pep preder ha pep melkoni, sur, a gement a c'hell dont e kalon mab den, ne vezont ket ken kevrinus ha n'o gwelfe ket e zaoulagad padus kent dezho mont kuit, me hen diskul a-bleen" (*M* p. 158-159, gw. 1783-1786);

Hac á desir chetu stir an guir faet,| Meruell santel diouguel da guelet : | An gloar paret hac ordrenet detry ("Et ils desirent, voilà la tendance du vrai fait, mourir saintement,

assurés de voir la gloire préparée et ordonnée avec soin") : "Hag int a het : setu stir ar gwir fed : mervel ez santel, diogel eo dezho gwelout ar c'hlod aozet hag urzhiet gant aked" (*M* p. 280-281, gw. 3393-3395);

Nep-so e-n iffernn a bernou | So ho desyr stir ho guyriou | Har claff caffou en metou so | E-n tan ha-n sclacc ha soulacc yen | Gant diaoullou e-n crou couen | Chom bizhuyquen a huen eno ("Ceux qui sont en enfer, en tas, leur désir est, de toute la force de leurs paroles, quelques vives douleurs qu'il y ait parmi (eux), dans le feu et la glace et la consolation froide, avec les diables dans l'affreuse crèche, de rester à jamais (étendus) sur le dos, là"):Ar re hag emaint en ifern, a vernoù, ez eo o c'hoant, gant stir o gerioù, ken klañv hag en em gavfe (re'zo) en o c'hreiz, en tan hag er skorn hag er frealz yen, gant an diaouled er c'hrou fallakr, chom da viken a-c'hwen eno" (*Buhez Mab Den* , emb. Roparz Hemon, *Pm*, p.94-95, § 273);

Lech an dorn ornet a detri | Dre mas a striff a sinifi | Ne dle nep remsy variaff | Na gouzaf nep stat liquat gou | E lech guir dre stir a guiryou | Eguit cruazou de plouaff ("La poignée, soigneusement ornée, en masse, avec force signifie qu'il ne doit à aucun moment vaciller, ni souffrir en aucune façon qu'on mette le faux à la place du vrai, dans le sens des mots pour le frapper avec des signes") "Lec'h an dorn, kinklet a-zevri, a-dolzennad hag a-striv a dalv da lavarout na dle nepred daskemmañ, na gouzañv e giz ebet e vefe lakaet gaou e-lec'h gwir dre stir a c'herioù evit e sebezañ gant arouezioù" (*Buhez Santez Nonn* (=*N*), emb. Ernault *R.C.* 8, p. 450-451, gw. 1469-1474);

A ! ret eu meruell quent pell ha lesell bro | Den a neb stir ouz pirill nem miro,| Me sant an dro diff offo oz donet | Ma iff certen dann iffernn yen menbry | Da chom perguen bishuiquez heb quen sy | Ma brassony an gra disconfiet ("Ah, il faut mourir avant peu et quitter cette terre; personne, par nul effort, ne peut me garder de ce péril. Je sens venir le moment d'aller à l'enfer glacé, je le jure, pour y demeurer à jamais; mon orgueil m'a perdu") "A ! ret eo mervel kent pellamzer ha lezel bro. Den ebet, gant stir ebet n'am diwallo diouzh an dañjer. Me a sant e teu buan va zro, pa'z in d'an ifern yen, me hen tou, da chom eno hep si da virviken. Va brasoni he deus kollet ac'hanon" (*Le Mystère de Sainte Barbe* (=*B*), emb. Ernault, p.183 § 796).

Ar roll skouerioù-mañ a ziskouez anat pegen diaes eo treiñ ez resis testennoù krennvrezhonek. An holl destenioù hor blegn koulskoude etrezek an hevelep ster. Hag er c'heñver-se eo bewech ar pep priziusañ menozioù an embannerien destoù.

Ernault eo an hini kentañ eveljust. En *Dictionnaire Etymologique du Breton Moyen*, p. 385 e sell ouzh stir evel ouzh un eilstumm eus a ster "talvoudegezh", kembraeg *ystyr* eus al latin *historia*. Hogen ne zalc'has ket d'ar menoz-se rak en un notenn eus ar *M* p. 118,n. 7, e skriv: "J'ai regardé à tort, au *Dict. Étym.*,*stir* comme une variante de *ster*,valeur, signification, gall. *ystyr*, du lat. *historia* ... Le mot semble se rattacher au vfr. *estire*, que Godefroy traduit : 1° comme *estiere*, combat, lutte, dispute. Cf. gascon *estir*, *estirs*, m. tension des nerfs, contraction des muscles, Mistral; vfr. *estirer*, tirer, auj. *étirer*; esp. *estiron*, effort, secousse en tirant, &...

Roparz Hemon e-unan, *Pm* p. 158, goude bezañ degaset da soñj ar re bouezusañ eus ar skouerioù meneget a-us, a dro hervez kelennadur Ernault : "Je traduirais donc *stir ho guiryou* "de toute la force de leurs paroles", ce qui doit vouloir dire simplement "de toute leur force".

Setu stad an enklask diazezet war ar skridou e-unan, ha n'eus ket da arvariñ bras e-keñver ar ster : "broud, lusk, atiz" an hini eo ervat. Hogen, daoust ha n'eo ket disheñvelik "broud, lusk, atiz" diouzh "broud, pistig, flemmañ" ?

Pinault a sav e c'houlakadur war bezañ ur wrizienn indezeuropek ★ *(s)teig-* "stecken,spitz" (Pokorny, *IEW*, 1016), ledanaet e ★ *stig-ro*. A priori n'eo ket dic'hallus. Diwar ★ *steig-* ez eus e brezhoneg ur rummad a dri ger peuzdianav pe aet a-ziavaez implij :

1. *stec'h* "kegel, kegeliad, tleuñv" hag a zo diskleriet fall gant Victor Henry, *LEBM*, p.252 "dérivé" d'emprunt anglo-saxon *staef* "bâton" > ag. *staff* et cf. ag. < ★ *dise-staef* "bâton à écheveau" "quenouille". Gwelloc'h eo distreiñ da ★ *stikka* (*IEW*, 1016 , a dro stec'h gant "Garbe", malan, mandos) ma'z eo anat e emdroadur steroniel hag e zeveredurezh.

2. *stiogan*, pe *stiogen* "morgazh, morc'hast (?)", ger rannyezhel eus a vro Kap-Kaval hervez J. Cuillandre, anvet gant J. Loth, *Notes étymologiques* er *R.C.* 43, p. 156. Da adsevel ez eus ur bennwrizienn ★ *stigakā*, kar-nes d'al latin *instigare*, gresianeg στίζω , στίγμα, goteg *stiks*, henalam. *stih*, alam. *Stich*. "Le sens de piquer, s'accrocher, se fixer à, est celui de l'allemand *stecken* et caractérise parfaitement la pieuvre" a skriv Loth, p. 156, ha peurwir eo, rak bez' e vroud ervat al loen dihegar-se !

3. *sti*, na deo meneget, war a gredomp,nemet gant Loth, p. 157. Ur ger gwenedek e vefe a glever en ur bozenn eus ur genaouenn-bobl. Setu ar gwerzennoù hervez Loth, gant an droidigezh c'hallek bet graet gantañ e-unan : *Zonet-u Zonerian, zonet munut ha sti;| Na er zouben d'er lech e tonet ar en ti.* ("sonnez, sonneurs, sonnez fin et serré, voici que la soupe au lait vient sur le sol" (on la descend du trépied)").

Evezhiek-tre ha leun a ragevezh ivez e lavare diouzh un tu-all ar gouizieg breizhat bras "pourrait s'y rattacher" (da ★ *steig-* "begek, lemm") gant ur verb en doare-divizout ! Ha n'eus netra reishoc'h eget e zisfiziañs. Piw avat na veizo ket hiviziken, freez ha sklaer,ez eo arvarus-tre, e-keñver ar steroniezh, korentiezh ★ *stīg-ro* < *stir* ha ★ *(s)teig-* ? Hewel eo ar

meizad "beg, broud, pistig" er wrizienn * *steig* ha pa n'eo tamm ebet er ger *stir*.

Gwelomp bremañ ar munudoù soniadouriel, ha n'int ket gwallziaes : evel e romaneg e wana hag ez a da get ar *g* diabarzh pe etrevogalennek e nevez-keltiek, hag er strollad -*gr*- e van neuze ar -*r*- hepken; da skouer gant *g* e-unan-penn : hengeltiek * *lega*, iwerzh. *liag*, kembraeg *llwy*, brezh. *loa* - hengeltieg * *lugio-n*, iwerzh. *luge*, kembraeg *llw*, brezh. *le* - ha gant -*gr*- : hengeltieg * *sagro-s* "kreñv, galloudek", ogam. *Netta-sagru*, iwerzh. *sar*-(gourfennger-kreñvaat), kembraeg, anv gwreg *Haer*, henvrezh. *Haer-uuiu* (Wh. Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz, passim* (=*US*). H. Pedersen ne ginnig ket kennebeut ur bern bras a skouerioù : iwerzh. *ár*, kembraeg *aer* "lazhadeg", henvrezh. liester *airou* (kv.*DGVB* 58a), gal. [*Ver*-]*agri* (Holder, *ACS* I, 61-62) - iwerzh. *airne*, kembraeg *eirin-en* (gant un treuzsoniadur), brezh. *irin*, eus ur hengeltieg * *cgranio*-, - krennvrezh. *staer*, brezh. *ster* (eus un henstumm * *stag-ra*, ... d'al latin *stag-num*, *VGK* I, 103). Evel m'her gweler, n'int ket gwallstank ar skouerioù ... ec'h hañval ar strollad kensonennoù -*gn*- hag a zeu paotoc'h kalz war wel. Tu a zo d'en ... 'houlenn avat hag-eñ n'en defe ket dleet ar *g* e * *stīg-ro*- staonekaat ha levezoniñ ar ... enn ha edo araozañ kent mont da get, hervez al lezenn diskleriet gant Pedersen :"Vor ... ten schwindet *g* im Ir. mit Ersatzdehnung, bildet aber im Brit. mit dem vorhergehenden ... einen auf *e, y, i*, ausgehenden Diphthong" (*VGK* I, 95). * *steir* eo ar stumm a c'hortoz ... ezhoneg diwar * *stīg-ro*-. Diouzh un tu-all eo furoc'h disfiziañ bras diouzh ar st... nsonennoù kentan *st*-, hag evit meur a abeg : *stec'h, stiogan, sti*, a zo gerioù ma c'h... ber anezho rouez hep faziañ; diwar ar bennwriziennn * *steig*-, na deo ket bet frouezh... un hor skourr (ar c'hontrol eo dres e germaneg) en deus ar c'heltieg gerioù, boutino... o teraouiñ avat gant *t*: krenniwerzh. *tiug* < * *tigu*- "diwezhañ", hengembraeg *guotig*, ... *edi* "goude" < * *uo-tigo*- "en tu-all d'an diwez" (gw. J. Morris-Jones, *A Welsh Gram*...), p.433 ha Pokorny, p. 1016). *g* -*gr*- bezañ rouez a-walc'h en hengeltieg en enep da

Bez' ez eus gerioù ivez, e kengeltieg, o teraouiñ gant *st*-, hogen troet eo ... peurliesañ da *s* pe *ss* e nevezkeltieg. Ha n'eo ket ul lezenn yezhoniel hag a zo ... nevez'zo :"Idg. *st* in Verbindung mit Vokalen wird im Keltischen meist zu *ts* (im Gall. ... eben; vermutlich war auch das Z der Ogamschrift für diesen Laut berechnet); neukeltisch ist dieses *ts* zu *ss*, anlautend *s* (im Ir. durch Analogiebildung lenierbar) geworden. Das Irische hat immer die umgestellte Form; nur tritt daneben im Anlaut ein (kaum immer auf einer idg. Alternation beruhendes) *t* auf. Im Brit. tritt neben der umgestellten Form und neben anlautendem -*t*- in selteneren Fällen auch gebliebenes *st* auf" (*VGK* I, p. 78, § 5). Setu petra a skrive Pedersen e 1909, ha ne soñjomp ket ez eus kavet an tu da gemm penn d'ar vazh abaoe ar mare-hont.E kalz a c'herioù kengeltiek eo troet *st*- da *s* : * *stilnā*- > iwerzh. *sell* "lagad", kembr.*syllu* "sellout", brezh. *sell-*; * *sterto*-, kembr. *serth*, brezh. *serzh*. A-wechoù eo chomet *st*- e brezhoneg hepken : * *stera* : gal. *Sirona*, anv-doueez, kembr. *seren*, kern. *steyr*, brezh. *sterenn* (Stokes, *US*, 312-313). Hogen alies-tre, ma n'eo ket peurliesañ, e kenglot ur ger brezhonek en *st*- gant ur ger kembraek en *yst*- (*str*- > *sr*- avat e gouezeleg), pezh a zo merk hag arouez un amprestadenn diwar al latin, da skouer : *strata* "(hent) pavezet" > kembr. *ystraed*,brezh.*straed*, iwerzh. *sráid* - *stagnum*, *stannum* > iwerzh. *stán*, kembr. *ystaen*, brezh. *staen*, hag all (J. Loth, *Les Mots Latins dans les langues brittoniques, passim*; kv. Wh. Stokes, *Middle-Breton Hours*, p. 96).

Ne livirimp ket eta ez eo diaotreet pe nac'het gant hon enklask bezoud ar wriziennn hengeltiek * *stīg-ro*-, hogen arvarek-tre e teu da vezañ. Un abeg-all a zo ouzhpenn, gwanoc'h,o chom avat hep bezañ dilezus-rik : emañ ar brezhoneg *stir* e-unan-penn e predeneg hag e keltieg.Eveljust, ne deo ket diskoulmus ha diarvarus an arguzenn, hogen pouezus eo c'hoazh, rak, mar befe bet ur ger kembraek pe gernevek bennak da vezañ lakaet e-kichen *stir* e vefe bet diarvaroc'h ... hemañ. Er c'hontrol, mar asanter disklerian ar ger dre an henc'halleg e wana an dia... batek dont da vezañ dister. Da gentañ holl ec'h eeuna ar brezhoneg ar soniadoù rom - ... *esp*-, *esk*- pe *est*- hag ec'h adlaka anezho e stad kent al latin *sp*-, *sk*-, *st*-, da skouer ... - *esprit* - *spered* (kembraeg *ysbryd*); *scabellum* - *escabelle* : *escabeau* - *skabell* (Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, 379a); *stabula* - *étable* - ... hag a-bouez bras eo, ne ziskouez al latin (pe ar romaneg) *st* nemet dibaot a wech ... troet da *s* e nevezkeltieg (sl. Pedersen, *VGK* I, 218-219), hag a ginnig c'hoazh un ... all). *Stir* ne c'hell eta nemet bezañ ar stumm soniadouriel gortozet e brezhoneg diwar un henc'halleg *estire*.

Ha testeniekaet eo ar ger-mañ a-builh, dezhañ an dalvoudegezh "dispute, lutte" (A.Grandsaignes d'Hauterive, *Dictionnaire d'Ancien Français*,267b), ha dezhañ ivez un eilstumm *estiere* (Godefroy,*Lexique d'Ancien Français*,215a). Godefroy a veneg diouzh un tu-all diw dalvoudegezh hag hor skoazell bras war enklask an etimologiezh : *estiere* "combat, lutte, dispute" hag *estire* "endroit où l'on se retire". Deveret eo an anv kadarn eus ar verb *étirer* "auseinanderziehen" hervez ar ster testeniekaet en XIIIvet kantvet (Gamillscheg, 392a), ha deveret eo ar verb e-unan eus *tirer* lat. *trahere* (gw. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*,emb. 1935, p. 725, § 8755 * *tirare*). Bez' e kenglot re vat an talvoudegezhioù anavezet e brezhoneg gant re an henc'halleg evit na vefe ket, en diw yezh, ur ger a hevelep orin.

Ne gaver ket alies *stir* er geriadurioù brezhoneg. N'hon eus her gwelet betekhen nemet e geriadurig Ernault : *stir*, adj. tiré violemment; (lait) filandreux; et *stirennek* (souliers) élastiques; *a-stir* à la traîne; *stiral* traîner, *stireuier* pl. tendons dans la viande cuite V. (da genderc'hel p.474)

Françoise LE ROUX

NOTENNOÙ A RELIJIONOURIEZH I

1. - A-zivout "c'hoari ar poull" en Iwerzhon.

En niverenn 51 Here-Du 1961 ar gelc'hgelaouenn *Breiz*, e pajenn ar re yaouank en deus embannet an Ao. Per Madeg ur pennad dedennus a-walc'h, Sports et jeux bretons, ma skriv ennañ : "Il serait intéressant de comparer le baz-dotu au jeu analogue qui se pratique en Irlande et qu'on dit descendre en droite ligne du jeu des "petits enfants des vaches de Cooley".

Ne livirimp netra diwar-benn ar vazh dotu. Tud desket a zo a-walc'h e Breizh, hag int a ... hor c'helenn gant addisplegoù ha diskleriadurioù kaer. Hogen, taolennet eo ar c'hoari ..., ez verr hag ez resis a-walc'h, en ur pennad eus an *Táin Bo Cualnge* o tisklerian doned ... en Emain Macha, kerbenn Bro-Ulster, ar reour yaouank Cúchulainn, hag a oa neuze en ... vloaz. O vont gant e hent e c'hoari-eñ endev e "vazh-c'hoari losket ar penn anezhi" ... *a chammán creduma 7 a liathroit n-argdide 7 gebid a chlettini diburgthi 7 gebid a* ... *n-báise m-bunloscthi 7 fogab ic athgardigud a sliged díb. Dobered béim din chammán* ... *thróit, co m-bered band fota úad. No teilg dana a chammán arts d'athbéim,cona berad ni* ... *anda in cetband. No thelged a chlettini 7 no sneded a bunsaig 7 nobered rith báise* ... *aid. No gebed dana a chammán 7 no geibed a liathróit 7 no geibed a chleittine, 7 ní* ... *bun a bunsaige lár, trath co n-gebed a barr etarla etarbuas*("Bez' e kemeras e gamm... hag e bellenn-c'hoari arc'hant, hag e kemeras e saezhennoù (mat da) leuskel, hag e ... e vazh-c'hoari losket ar penn anezhi, hag e krogas da verraat e hent ganto. Skeiñ a ... un taol gant e gammell war e bellenn ken e reas un nij pell dioutañ. Leuskel a reas ne... gammell ivez gant un taol nevez ken na oa ket bihanoc'h") (*Levr Lagin*, fol. 62a-62b, ... Best-O'Brien II, p. 283, *l.* 8318-8326; gw. ivez emb. E. Windisch, *Irische Texte* V, p. ...-111, *l.* 886-895; gw. ouzhpenn testenn an dornskrid Stowe, emb. Cecile O'Rahilly, p.27,*l.* ...-794). Ur c'hoari eo hag a c'hell bezañ hevelebekaet ouzh ar golf a-vremañ, pegwir e c'hoari ar paotrig e-unan-penn.

Hag o tegouezhout war dachenn al lez e kav kant hag hanterkant a vibien roueed kroget ganto un abadenn eus ur c'hoari disheñvelik, hag a vez graet gant daou laz, peurheñvel an niver anezho,bizhier en o daouarn, hag oc'h ober an taol da leuskel ur bellenn e-barzh ar poull difennet gant al laz a-enep. Bez'en em laka da c'hoari e-unan-penn enepto holl : *Trath ba cluchi puill doib. Cluichi puill fognithi for faichthi na Emna. Ocus trath ba leo-som diburgun 7 da lesium imdegail, co n-geibed na tri cóicait liathróit fri poll immuich, 7 ní roiched ni secha sin poll. Tráth ba leo-som imdegail 7 ba léisium diburgun, no chuired na trí cóicait liathróit sin poll can imroll* ("Bez ' e voe evito amzer ar c'hoari poull. C'hoari ar poull a raed war dachenn Emain. Ha pa voent-i o teurel, hag eñ o verzañ, e talc'has ar c'hant hag hanterkant a bellennoù a-ziavaez ar poull, ha ne ziraezhas netra ar poull dreistañ. Pa voe-eñ o teurel hag i o verzañ, e lakaas-eñ ar c'hant hag hanterkant e bellennoù er poull hep c'hwita") (*Levr Lagin*, fol. 63a, emb. Best-O'Brien II, p. 285, *l.* 8392-8396; gw. ivez an dornskrid Stowe, emb. Cecile O'Rahilly, p. 29, *l.* 866-871).

Un eilstumm eus ar c'hoari eo d'ar wech-mañ, hogen krediñ a reomp ez eo anat orin ar c'hoari-kammell hag a zo deut da vezañ ken brudet e Breizh-Veur abaoe ar marevezhioù pell-se.Ar prouennoù n'int ket ken niverus-se. Hogen setu unan hag hon eus askavet en un arroudenn amglok - el *Lebor Lagin* bepred - anvet *Túarastha Rosa Failgi* "Donezonoù Ros Failge", n'hon eus nemet an diwezh anezhi : *Tuc dano do Chrimthannán .L. cammán creduma co lliathroitib credumaib 7 .xu. fidchella derscaigthi la fichit brandub brecboirdnech & maccaemnacht cirt choicid Lagen* ("Bez ' e roas da gCrimthannán hanterkant kammell arem gant ar pellennoù arem ha pemzek c'hoari gwezboell mat-kenañ, a-gevret gant ugent "brandub" (ur seurt c'hoari damoù) barzhel ha yaouankiz dereat rannvro Lagen") (*Lebor Lagin*, fol. 51a, emb. Best-O'Brien I, p. 249, *l.* 7282-7285). Ne rae ket fae ur roue war un donezon a gamelloù-c'hoari !

Keal a zo c'hoazh eus ur gammell hag a laka da gomz un danvez-roue chomet mut betekhen : *Iarsin ro gab-som rige Lagen. Foracaib dano Ailill Ane mac .i. Móen Ollam. Amlabar side dano co mbo fer mor. Laa dó didu issin chluichmaig oc immáin dorala comman dar a lurggain.Romanic-se on or se. Labraid Móen or na gillai. Labraid a ainm ond úair sin* ("Goude-se e kemeras-eñ Rouantelezh Bro-Lagin. Ailill Ane a leze koulskoude ur mab, da lavarout eo Moen Ollam. Amlavar ("mut") e voe neuze betek ma voe bras : un deiz m'edo war ar c'hoarilec'h o c'hoari e teuas ur gammell (da skeiñ gant e) gof-gar. Me a zo bet tizhet emezañ. Moen a gomz eme ar baotred. Labraid "komz" a voe e anv adalek-se") (*Orgain Dind ríg* "Distrujidigezh Dind Ríg", emb. Wh. Stokes, *ZCP* 3, p. 3-4; kv. J. Vendryes, *La destruction de Dind ríg* , in *E.C.* 8/1, p. 13, hag a fazi, en notenn 2, war anv ha troidigezh ar gammell. Bez ' e skriv : "Ils (ar sportoù) tenaient une grande place dans les Macgnimrada de Cuchullin. Le roi Conchobar aimait à s'en donner le spectacle et y passait un tiers de ses journées (LU 4859). Le jeu le plus répandu était une sorte de golf, avec un maillet (lorg aine) et une balle (liathroit) que l'on dirigeait vers des trous creusés dans le sol". Hogen an arroudenn meneget gant Vendryes ne deo nemet evelhen : *trian ind laí oc décsin na macraide. A trian n-aill oc imbirt fidchille. A trian n-aill oc ól chorma conid gaib cotlad de*("Un trede eus an devezh o

sellout ouzh ar baotred; un tredo-all o c'hoari gwezboell; un tredo all oc'h evañ bier betek ma teue an hun warnañ") (emb. Best-Bergin, p. 153, l. 4858-4860. *Long* eo a zo anv resis ar vazh pe an horzh, ha n'eo ket ar gammell. Diouzh un tu all ne raent ket ar vugale nemet c'h-oari er poull, pe c'hoari nemetken). C'hoari gant ur bellenn pe un horell a zo boaz Iwerzhoniz, zoken hep kammell, da skouer daou foll Emain Macha hag a c'hoari gant empenn ar roue Mesgegre, daoust d'an empenn-se bezañ un arouez treo'h miret ez aketus (emb. Kuno Meyer, *Death-tales of the Ulster heroes*, p.4, § 1-4; kv. *Ogam* X, p. 129-130).

Anat eo eta an anv lakaet en iwerzhoneg war ar "vazh-dotu", pegwir en hañvelster ar ger *cammán* gant ar c'hembraeg *cam* hag ar brezhoneg *kam* (kv. *Ogam* XI, p. 207 hag all). Hag [illegible] an holl en deus Cúchulainn e *gcammán creduma* "bazh arem", ha pa zispleg ar *Brehon Laws* [illegible] 147 e tle kement mab roue kaout unan da vihanañ, fremmet, kelc'hiet ha kinklet pe get [illegible] ur valenn arem. Krediñ a rafed a-walc'h ez eo bet ur c'hoari hengounel, a veze boas gw[illegible] en holl vroioù keltiek, hag en deus treuzvevet pell-amzer. En e *Social History of Ancient Ireland* II, p. 474-477, e veneg P.W. Joyce anezhañ, er bloaz 1903 e-giz pa vefe bet c'h[illegible] c'hoari kempredat. Ha diaes-tre ne vefe ket kavout dezhañ ul lignezadur arnevez. N'h[illegible] eveljust, diskleriadur ebet evit ar pennderoù, pe vojennel, pe wirvoudel e vefe bet. [illegible] c'hellomp goulakaat avat ez eo koshoc'h kalz ar c'hoari eget an abadennoù graet gant [illegible] Emain" o-unan hervez skourr mojennoù Bro-Ulster. Bez' e c'hellfemp erbediñ ivez da b[illegible] e Breizh kaout ur gammell evit c'hoari, pe evit en em zifenn...

Tri adstumm en deus ar c'hoari en hor mare; diouzh un tu ar golf a c'hoarier a-h[illegible] ar croquet a c'hoarier a-hiniennoù ivez; ha diouzh un tu-all ar c'hoari-kammell (ha [illegible] c'hoarier a-lazoù. Bep a c'hoari a vez graet breman ivez gant ur vazh disheñvel [illegible] kamm ar penn anezhi, hag e koad (saozneg *hurley-stick*); ar vazh-dotu, moanoc'h hag e [illegible] ar penn kamm anezhi (saozneg *club*) evit ar golf hag an horzh evit ar *croquet*. Goulenn[illegible] c'hellfed sevel ivez war ar polo, ur c'hoari degaset gant ofiserien eus arme an Indez [illegible] distro. Marteze ez eus aze ur c'henglotadur indezeuropat da glask. N'eus forz penaos [illegible] c'hoari an dud uhelrenk e Breizh-Veur hag en Europa a-bezh gant ur c'hoari hengelt. Daoust ha ne vefe ket mat-kenañ lakaat ar c'hoari-se da adveañ e Breizh ? War dachenn ar sportoù ivez eo ret adkeltiekaat. Pegoulz e welimp lazou c'hoari-kammell ?

2. - Diwar-benn an drouized.

Que savons-nous des druides ? a c'houlenn an Ao. Philippe Bourdrel e niverenn 138 ar *Miroir de l'Histoire*, Mezheven 1961, p. 690-693. An darn vrasañ eus an dud, ma teurvaz an Ao. Bourdrel dont d'o c'helenn, ne ouzont ket, evit gwir, kalz a draoù diwar o fenn. Dic'houzvez eo ivez dre vras an holl dudigoù-se eus al lavarenn gembraek : *Cred air o bob deg a glywi, a thi a gei nyofaint bach o uir* "kred ur ger war zek a glevi, ha te az pezo ur c'hesentad bihan a vir". Hag an diouziegezh yac'h ha madelezhus-se (piw a ray un deiz ar veulidigezh vras anezhi ?) eus an drouizelezh hag eus al lavarenn gembraek he deus miret ma vefe graet al lu gant an oberour - pezh a vefe bet graet endev hep mank abaoe pell-amzer mar befe anavezet an drouized e Bro-C'hall ken mat ha mignonezed ar roue Loeiz Pemzek pe diskennidi Napoleon. Bez' e c'heller sellout ouzh e labour evel ouzh ur c'hendastum hag ur c'hengreizennadur eus an holl divlazderioù, stulternoù, sorc'hennoù hag enepdirioneziou, brizhkeltiegour pe get, a c'hellfed enskrivañ e-barzh ar sotennaoueg drouizel bras. Biskoazh n'eo bet laosket kement a dan hag a voged ! :"Des figures à demi-mythologiques perdues dans les brumes des premières heures de notre histoire : grands, barbus, vénérables, quelque peu farouches, le regard interrogeant les cieux, vêtus de longues tuniques de lin blanc et coupant de leurs faucilles d' or des branches de gui sur les chênes dépouillés par l'hiver... Tels nous apparaissent les Druides, les "prêtres des Gaulois" qui posent, il est vrai, aux historiens modernes comme aux auteurs anciens un certain nombre d'énigmes..." (*L.m.*, p. 690).

Evit d'ar[illegible] n'en dije kat kredet Plinius kozh en defe lakaet da dalvezout ur skeudenn ken padus... [illegible]lomp, da skouer, penaos en deus diskoulmet an Ao. Bourdrel ur re bennak eus al [illegible] : Goude bezañ taolennet an aloubadegoù indezeuropat, e skriv-eñ, pezh na ziouer ka[illegible] espanded : "Selon l'opinion la plus vraisemblable, le flot de l'invasion indo-européen[illegible] celtique transporte avec lui la foi druidique" (*L.m.*, p. 690). Lennet mat hoc'h eus : "indo-européenne *et* celtique"; e-giz-se ne vefe ket tu da nac'h ez eus bet drouized c'herman pe roman... Gwir eo hon eus lennet ivez, n'eus ket pell, ur pennad iskis ma oa an anv anezhañ a La Croix *druidique* ! Da c'houde e teu ar frazenn-mañ o reiñ un alberz mat eus an doare ma implij an oberour an eienskridoù istorel :"César, qui a parlé des druides assez longuement, affirme que leur doctrine est née en Grande-Bretagne et que les Celtes s'y convertirent en arrivant" (*L.m.*, 690).

Kaezar avat a ziskleir hepmuiken : Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata existimatur, et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscentur (B.G. VI, 13, emb. Alfred Klotz, Leipzig 1952, p. 143). Dezastum ur falcantez bennak dre zievezh pe dre verrboellegezh eus ur frazenn hag a zo bet kammveizet pe gammdroet diwar skrid ur *graecutus* pe ur sentvubezoniour dibouez eus ar VIIvet kantved, tra eo na gar ket an istorourien dreistvuzhul... Koulskoude ne vez ket alies skourjezet unan bennak, pe c'hoazh mezhekaet a-ouez d'an holl en abeg d'un hevelep felladenn. Hogen... falsañ testenn Gaezar, pellaat eo kalz bevennoù an hardizegezh sioulañ pe an diouziegezh stul-

tennekañ. Didalvoud e vefe addisplegoù hir, seulvui ma' z eo gerioù Kaezar, gwallgemeret hag adaozet evelhen, abeg un diskleriadur eus an diboellañ. Hervez an Ao. Bourdrel e vefe degouezhet an drouized a-raok ar Gelted o-unan en o annezlec'hioù diwezhañ ! :"Les Celtes, en tout cas, qu'ils aient été les colporteurs du druidisme ou s'y soient convertis (ce point est encore loin d'être éclairci) trouvèrent dans une foi commune l'unité qu'ils se révélèrent incapables de réaliser politiquement" (*L.m.*, p. 690).

An [illegible] *incapables* a brouenn hepken n'en deus an oberour meizet netra groñs en hervez [illegible]. Rak a-walc'h eo bet ar relijion d'ar Geltied evit mirout o unanded ha derc'hel kenstr[illegible] o sevenadur, dres evel ma voe a-walc'h ar gristeniezh evit mirout unanelezh ar verc'[illegible] krennamzerel. Biskoazh n'eo bet dedennet ar Gelted gant ar politikerezh, dre n' oa [illegible]tikerezh un abeg hag un danvez a bredererezh usvedoniel. N'eus ket da glask un dre[illegible]mhpenn.

[illegible] à Strabon", eme an Ao. Bourdrel, "les auteurs anciens ont reconnu en eux un peu[illegible]ent religieux". Siwazh, an test nemetañ a gav-eñ da harpañ e ziogeladur, Ernest Re[illegible] eo ! Marteze ec'h esmaecmp un tamm mat c'hoazh ouzh Renan, hogen pell a zo ac'h[illegible] pep hini eus e frazennoù e-giz pa vefe un tamm aviel istorel. Evit relijiusted ar [illegible] eus testoù e-leizh, hag estreget Renan !... Evit gwir ez eo an Ao. Bourdrel peu[illegible] e lenner ha ne espern diotach ebet : diskouezet eo gantañ ar c'houlakaenn voas di[illegible] ar gevrinelezh, hag a oa abeg berz ar skritur, evel un heuliadenn *wirioù* eus a yo[illegible] lezel un nebeudig a zeskonidi hepken da zont da vezañ izili an uhelrenk... Pan ara[illegible]vender ar renkadur iwerzhonat hag an implij gwirion hag a veze graet gant an droui[illegible] skritur (*O Ogmios Bourdrel scribere nequeat !*) en em c'houlenner hag-eñ ne huñvreer[illegible] kement-mañ ! Nann avat, ne huñvreer ket, rak gwashoc'h c'hoazh eo ar pezh a ze[illegible] : divarvelezh an ene "chère à Pythagore" (petra an diaoul a zeu da ober ar pre devo[illegible]gesian en abadenn dibreder-mañ ?) a zo kemmesket en un doare souezhus-kenañ gant an tre[illegible]ezh-ene, ha :"l'immortalité de l'âme était consacrée par la traditionnelle cérémonie de la cueillette du gui. Le gui toujours vert accroché aux arbres dépouillés de leurs feuilles par l'hiver avait à leurs yeux la valeur symbolique de la survie des âmes en dépit de la méprisable corruption des corps" (*L.m.*, p. 691). Keuzius-bras eo na veneg ket an Ao. Bourdrel mammenn e arcuezelezh nevez... Hogen, bez' ec'h hañval bezañ dic'houzvez-krenn eus ar pezh a c'heller pe na c'heller ket ober gant ur skrid bennak !

An undoueadegezh a zeu da vezan ur bennwirionez :"Les auteurs anciens croyaient en général ainsi Strabon, que les druides enseignaient le dieu unique des grandes religions juive, chrétienne et musulmane, "un grand dieu qu'ils ne nommaient pas", mais on a en fait retrouvé les traces d'un nombre incalculables de divinités celtes : plus de quatre cents !" (*L.m.*,p.691). Ha dirak selloù luch an Ao. Bourdrel ez eo e-giz-se enebadur an undoueadegezh drouizel hag al liesdoueadegezh hengelt ar brouenn ma oa relijion an Hengelted disheñvel-tre diouzh hini an drouized ! Ha n'eus ket aze helennegezh "rakvoudel" a-gevret gant un tammig a zallentezh hag un tamm bras a faltazierezh mat ?

Ha daoust ha n'eus ket tu kennebeut da vezañ bamet gant an adaozadur marzhus-mañ saavet diwar Kennotadurioù Bern, Brezel Galia Kaezar hag un arroudenn eus Takitus ? : "Selon les nécessités de la macabre liturgie l'homme choisi en vue du sacrifice était tout simplement noyé dans une cuve remplie d'eau. D'autres fois, on pendait le pauvre bougre à un arbre; ou encore on le brûlait vif dans un mannequin de bois sec confectionné à cet effet. C'est aux prisonniers que revenait ce triste privilège lorsque, rapporte Tacite, les tribus ne préféraient pas les assassiner pour les déguster en hors d'oeuvre"(*L.m.*, p. 691-692). Pe c'hoazh : "La victime des sacrifices était immolée sur la table de pierre, le dolmen dont nous avons en France de nombreux exemplaires dans l'Ouest et le Midi, et son sang coulait le long d'une rigole taillée tout exprès dans l'autel du sacrifice" (*L.m.*, p. 692). Drouized wadseo'hediñ hag Hengelted debrerien-tud, trasoù kendere eo sur a-walc'h ! Aon a c'heller kaout evelato, pa lenner diwezh ar pennad, ma vefe bet sotaet ar paour kaezh oberour gant ur c'hleñved-spered grevus, hag eñ abeg da c'hanedigezh, gant red ur bluenn faltazius, ur "processus interprétant",rak, eus al lazhadegoù hag an debriñ-tud e tremen end-eeun da ziskleriadurioù ken kallharek ha boenarvestus, huñvreheñvel-rik, a-zivout adimplij ar vein meur : "La nuit tombée, au clair de lune, les Druides passaient en procession le long des bois profonds et gagnaient en cachette leurs repaires, des dolmens également, mais recouverts de terre ou tumuli, ou quelques cavernes, des ravins abandonnés.Dans les dolmens transformés en salles de réunions n'avaient accès, en dehors des druides, que les initiés. Alors commençaient les rites étranges de la confrérie, cette franc-maçonnerie des débuts de notre histoire" (*L.m.*, p. 692).

War a hañval en deus lennet an oberour, ha dalc'het re vat en e goun, pennad brudet Chateaubriand diwar-benn an amheuliadeg ragurzhiet gant Velleda. Hag eñ en deus gwelet avat ur wech hepken un daol vaen ? Hag ar "rites étranges" diouzh o zu, ne dint ket, sur-mat, ken espar c'hoazh hag al linennoù sorc'hennek hag a gred o dec'hervel.

Krediñ a rafemp-walc'h ouzhpenn e vefe an Ao. Bourdrel, tamm-pe-damm, enebour ar maouezed :"A côté des druides, corps d'élite (hag a zrouklazhe an dud, hervez ar furlukin hag a skriv !) existaient des ordres plus ou moins secondaires, tels les bardes qui chantaient les exploits des chefs guerriers ou ces prophétesses échevelées et à demi-hystériques qui, soit

dans l'île de Sein ou à l'embouchure de la Loire, accueillaient les marins à qui elles prédisaient l'avenir, druidesses au rabais, et se targuaient de déchaîner et d'apaiser la furie des tempêtes" (*L.m.*, p.693). Daoust hag emañ e gwirionez an "drougvamm" diouzh an tu a lavarer? Ha war piw e reer goap : war al lennerien hegredik ha dizifenn pe war an istorourien onest ? Pe c'hoazh hag ez eus fellet d'an oberour disleal-mañ sevel ur *vulgata* genwerzhel dre genaozañ un diverradur eus ar mojennoù boutinañ ?; ha se dre ma' z eo lod brasañ an dud dejennet nebeutoc'h gant gwirionder hag anterinded an Istor eget gant kontadennoù bihan, mojennoù, marvailhoù, romantoù ha mibiliachoù-all a-vil-vern, aes da veizañ ha da gredin. Hep fazian hon eus azañ da ober gant ar pennabeg kozh : seul vrasoc'h eo ar gevier, ha seul besoc'h e vezont kredet. E pep plegenn, ez a ar gwirvoud pell en tu-all d'ar faltazi war [illegible] ar vrizhkeltiegouriezh, hag evit menegiñ ur wech c'hoazh un dro-lavar grenniwerzhon[illegible] *ith ciall neich nallega* "n'eo ket mat poell an nep na studi ket" (*Irische Texte* III, [illegible]) n'eo deus an *Ao*. Bourdrel, na poellet don na studiet mat kudenn ar c'heltved !

E-keñver an "drouizelezh" da vihanañ e tiskouez bezañ rak-se ar "Miroir de l'Hi[illegible] melezour gwallfall, o tisneuziañ hag o tistresañ, a-benvest-kaer marteze, betek [illegible] iñ en un doare spontus hag efreizus. Iwerzhoniz ar Grennamzer, hag int mailh war a[illegible] ezh, o defe lakaet ar melezour-se, hep mar ebet, da vezañ benveg ur c'horr disneu[illegible] savet a-bik warnañ e vlev du, hag en o skrignal hag o c'hoarzhiñ yud evel ur gwi[illegible]

3.- Hendraouriezh ha yezhoniezh.

Ar gudenn washañ, pa studier an doueelezhioù gall ha roman, hini ar c'henlabou[illegible] relijionouriezh, ar yezhoniezh hag an hendraouriezh dreistholl. Rak ret eo e vefe [illegible] our a-du evit diskleriañ ar gerdarzhadur, hag e vefe a-du ivez ar relijionour e[illegible] mojennoù, hag an hendraour evit lavarout e c'her diwar-benn an delwennoù. Skeude[illegible] fe ar c'henlabour. Hogen disgwir a-walc'h eo rak ne c'heller ket studiañ ken aes [illegible] doniezh c'halian. Kemeromp da skouer an doueez *Epona*, m'hon eus dastumet diwar he [illegible] tra hag a zo ket tu da c'houzout war an douar bras hengelt : O vezañ ma' z eas de [illegible] al lennegezh c'halian a-raok ma vefe bet lakaet dre skrid an disterañ tamm anezhi, n'en deus istorour ar relijion mojenn ebet da studiañ e stad kentañ an enklask. *Difficilima ars nesciendi* : pa ne ouier netra eo ret gouzout tevel.

Bez' e chom a-dal an eil d'egile ar yezhoniour hag an hendraour, daou ved disheñvel krenn. Studiañ a ray an hini kentañ ar gensonenn gweuzek ha staonek *-kw-* hag a zo deut da vezañ *-p-* e galianeg. Klask a ray avat da gentañ holl an hendraour askavout pennskouerioù an delwennoù; ha n'eus ket tu da genstrollañ al labourioù raktal. Ar pezh a vezo dezastumet a-gevret gant an eil hag egile a zo he deus *Epona* un dra bennak da welout, dre hec'h anv hag he delwennoù, gant ar marc'h. Hogen re skort eo kement-mañ. Ha ken diaes all eo bezañ ur yezhoniour mat hag un hendraour mat war un dro. Bepred e vezer techet da zilezel an dachenn ma vezer dedennet an nebeutañ ganti. Ha bet he deus Epona da c'houzañv bras en abeg d'an digempouez-mañ. Hewel tre eo pa seller ouzh an diskleriadurioù. Azrannañ a reer skeudennadurezh Epona e daou zoare :

1° Epona war azez (pe war sav etre daou varc'h) o tiskouez peuzheñvelderioù ouzh Kubelê et re he leoned pe *potnia theron;*

2° Epona skeudennet war varc'h, hag heul reizh eo ar skeudennadurioù mukenat o tiskouez ur vaouez azezet war ul loen kazegheñvel.

N'eus ket tu avat da askavout mat dre be hent eo bet treuzkaset ar skeudennadur. Bro-C'hres he deus ivez skeudennoù a zoueezed war varc'h hag Epona n'int ket ! Diouzh un tu all eo peurgeltiek hag hengeltiek an anv. Koulskoude n'eo ket aet pelloc'h an darn vrasañ eus an hendraouriien : fellet ez eus dezho gwelout en Epona peurliesañ an "doueez-vamm", war zigarez m'he deus en he dorn ur c'horn a builhentez, ur banerad frouezh hag arouezhioù boutin kevreet well -sazh gant ar frouezhusted. Ankounac'haet eo bet avat e roe ar gizellerien c'hall ha roman n' eus forzh pe arouez da n'eus forzh pe zoueelezh (penaos diskleriañ da skouer he defe Minerva ur c'horn a builhentez ?), hag ez eo dre vras kengemmus an holl arouezioù-se kenetrezo. Ne c'h [illegible] ket, rak-se, ar skeudennadurioù gall ha roman reiñ dimp merkoù resis a-walc'h diwar-benn [illegible] da doueez. Ne c'heller ket eta gwelout en Epona hep riskl an doueez-vamm vras ragistorel, na kennebeut doueez ar c'hezeg hag ar varc'hegerien hepken.

Keñveriadurioù a zo bet graet gant doueelezhioù eus ar c'heltved en inizi predenek ha goue zelek : *Macha* (*a Magosia*) en Iwerzhon, ha *Rhiannon* (*a Rigantona*) e Bro-Gembre. Amañ emañ ar yezhoniour en e aes. Siwazh n'eus ket a zelwennoù en Iwerzhon hag e nac'ho an hendraour testeni e geneil. Ur falsweledigezh eo, hogen ne c'heller netra enepti dre n'en deus ket ar yezhoniour an tu da brouennin ez eo koshoc'h kalz an anv eget holl skeudennoù an doueez. Dreistholl n'en deus ket an tu da brouennin e c'hell ur skeudennadur treuzvevañ, gant un anv disheñvel, en ur vojenn. Ha ne c'hell ket pelloc'h prouennin ez eus bet un teirrennadur bennak en Epona c'halian ! Diouzh e du e rank an hendraour anzav ez eo dic'houest e skiant da adsevel ur vojenn bennak. Ha setu m'en em zistruj diw cuiziegezh e-lec'h en em harpañ an eil hag eben, e-lec'h kenlabourat. Ar pep gwellañ a vezo neuze bezañ an-unan hendraour ha yezhoniour, evel ma c'hoarvez da veur a hini war an dachenn glasel. An abeg kentañ eo dimp da embann diwar neuze ur re pennadoù a hendraouriezh en niverennoù da zont. Fellout a ra dimp pleustriñ war un danvez sklaer, ma welimp ez resis ennañ pelec'h emaint ar gwir ziaesterioù.

DORNLEVR AN IWERZHONEG KRENN

RAKLAVAR :

Hor mennad, pa ziazezomp al labour-mañ war droidigezhioù, a zo pellaat diouzh doareoù boas an dornlevrioù en ur reiñ d'al lenner an tu da c'hounit buan anaoudegezhioù pe da vihanañ damanaoudegezhioù dereat a grenniwerzhoneg. Mar deus anezho, e vezo talvoudus d'ar re hag a oar mat en a-raok an iwerzhoneg nevez, hogen soñjet eo bet dreistholl e niver bras (hag a zo hep mar brasoc'h kalz) ar re a zo dedennetoc'h gant ar yezhoniezh eviti hec'h-unan, pe c'hoazh e soñjomp en holl re hag a garfe mat kaout un alberzh eus ar c'hrenniwerzhoneg - ar yezh diaez ha luziet-tre mar deus unan - hep kaout ezhomm d'her peurzeskiñ. Talvezout a re eta hol labour evit an nep hag a oar mat endev an iwerzhoneg hag evit an nep na ou[illegible] ebet c'hoazh. N'eus ezhomm, evit heuliañ ez aes an droidigezh-man hag an addisplegoù [illegible] ne fenn, nemet gouzout mat ar brezhoneg ha kaout ahendall dre vras un deskadurezh [illegible] a-walc'h (e-tro hini an eil derez).

D[illegible] na rankemp ket mui kenderc'hel gant doareoù al levrioù skol. Marteze e soñjo kelt[illegible] en a vicher e kemeromp re a boan o tiskleriañ dre ar munud reolennoù yezhoniezh hag [illegible] bezañ anavezet gant an holl, hogen n'eo ket tonket hol labour da vezañ implijet gant [illegible] magourien hepken ha meneget eo a-benn an derou da skouer fedoù a soniadouriezh, a z[illegible] ur verboù pe anvioù na vefe ket o lec'h e pajennoù kentañ ul levr eeun. Da lavarout [illegible] bleustrer ket amañ war meizad an araokaat hag ar c'hounaat dre envor.

[illegible] graet hor menoz reiñ un damskeud eus ar yezh ma'z eo skrivet enni, hon eus dilennet [illegible] zestenn eus a varevezhioù hag eus a zoareoù disheñvel. Da gentan e teu an *Táin Bó* [illegible] "Skrapadeg Saout Fraech", ur skouer vat eus a yezh klasel ar c'hrenniwerzhoneg, kar[illegible] frazennadur, ar geriadur hag an doare anezhi da re an *Táin Bó Cúalnge* (ur benno[illegible] vefe re hir he zreiñ amañ); da eil an *Tochmarc Emire* "ar goulenn-eured graet da Emi[illegible] un destenn dedennus-kenañ, daoust ma'z eo nevesoc'h, ha na deo bet troet c'hoazh nag [illegible], nag e saozneg, nag en alamaneg; ha da drede, *Immram Mael Duin* "Merdeadurezh Mael Duin", ur skouer gaer a lennegezh sentvuhezoniel.

Evit aesaat ar studi eo bet azrannet pep testenn a zilinennadoù ma'z eo niverennet enno pep ger pe pep strollad gerioù diskleriet en addisplegoù. Eveljust hon eus kemeret evit pennreolenn chom hep diskleriañ diw wech an hevelep kudenn. Hogen arouezioù-pajenn a zo pa vez ret hag e diwezh al labour e kavor taolennoù kenreizhek a yezhadur, a zisplegadur, a bennskouerioù hag a gevreadurezh. Adstaget e vezo ouzhpenn ur memento (ha na deo ket un diverradur hepken) a yezhadur hag ur geriadur, ennañ an holl c'herioù implijet en testennoù studiet. Da glozañ e vo ur studiadenn verr diwar-benn doare lennegel ha danvez an oberennoù, a-gevret gant ul levrlennadur, berr ivez, ennañ roll al levrioù retañ ha pouezusañ na c'heller ket tremen hepto.

Peogwir e vez studiet bremañ madik a-walc'h ar yezhoù keltiek all e Breizh, e vefemp laouen mar gellfemp reiñ skoazell da c'halvedigezhioù bennak d'en em ziskouez war dachenn al lennegezh krenniwerzhonek. Lec'h a zo evit meur a furcher war an dachenn-se ha ma n'eo ket unan eus ar re aesañ ez eo da vihanañ unan eus ar re binvidikañ hag eus ar re gaerañ dre Europa a-bezh.

Christian-J. GUYONVARC'H

I

TÁIN BÓ FRÁECH

§ 1. - Fróech mac Idaith [1] do Chonnachtaib [2], mac side do Bó Find [3] a sídib [4], derbshiur shaide do Boind [5]. Is hé Iáech is áildem ro buí do fheraib Hérenn 7 Alban [6], acht niba s(h)uthain [7]. Dobert a máthair dí báe déc dó assint shíd [8], it é finda óiderga [9]. Boí trebad maith oca co cend ocht mbliadnae cen tabairt mna chuca [10]. Coica mac ríg rop é lín a teglaich, comais comchut-rumma fris uile eter chruth 7 ecosc [11].

"Fraech mab Idath, eus tud Bro-Gonnac'ht, mab-eñ (e oa) da vBé Find, eus ar side, (ha) c'hoar-hi da vBoind. Ar c'haerañ brezelour e oa-en eus a dud Iwerzhon ha Bro-Skos, hogen ne oa ket (tonket) da vevañ pell-amzer. Bez'e roas e vamm dezhañ daouzek buoc'h eus ar sîd, int -i gwenn, (ha) ruz (o) diwskouarn. Bez' en devoe un annez mat e-pad eizh vloaz, hep kemerout ur wreg gantañ. Hanterkant mab roue a oa niver e ambroug, kenoad bag holl gevatal gantañ e keñver kened ha seblant".

1.- *Fróech mac Idaith* : Ar pik lemm war an *o*, en anv *Fróech*, a zo, hervez reolennoù ar reizh-skrivadur, merk ur silabenn hir. Arabat eo avat gortoz digant ar skrivagnerien grenniwerzhonek un implij resis-dreist eus ar reolenn-se. *Oe* a zo un diwvogalenn da vezañ distaget evit doare evel ar brezhoneg *ae*. Ar *ch* e dibenn ar ger a zistaged ivez ez heñvel rik ouzh ar brezhoneg *c'h*.

Boas eo Iwerzhoniz da envel an den (pe ar vaouez) ha da lakaat da heul anv an tad (pe,

a-wechoù, ar vamm : da skouer anv roue Ulster : *Conchobar mac Nessa* "C. mab Ness"). An anv den hag an anv kadarn stag-ouzh-stag, *Fróech* ha *mac*, a zo en dro-envel (*nominativus casus*); anv an tad, *Idaith*, a zo en dro-c'henel (renadenn an anv : *genitivus casus*). Implijet-bras e oa an doare-envel-se e Galia ivez, ha war an douar-bras hengelt a-bezh, zoken e-doug ar marevezh Roman : *filius* a deuas neuze e lec'h *mac* (e Breizh hag e Kembre n'eus nemet roudoù anezhañ en anvioù-tiegezh evel *Abolier, Abomnes, Abriou, Abjean, Abgrall; Pughes, Powell*, h. a.). An *i* en *Idaith* (tro-c'henel *Idath*) eo arouez an dro-c'henel, hag an *i*-mañ ne dlee ket degas ur c'hemm gwallvras en distagadur, seulvui ma oa hep mar endev gwanaet a-walc'h ar gensonenn-c'hwezh *th* e krenniwerzhoneg.

2.- *do Chonnachtaib* "eus tud Bro-Gonnac'ht" : Un araogenn o verkout an orin eo *do* "eus", peogwir e ren-hi an dro-reiñ (*dativus casus*). Bez' e tlefe bezañ *di*, hogen *di* "eus" [illegible] *do* "da" a vez kemmesket alies er yezh krenn. - *Connacht* a dalv war un dro "(Bro)-G[illegible]" kement ha "tud Bro-Gonnac'ht" (ez heñvel ez eo *Ulad* "Bro-Ulster" kement hag "Ulad[illegible]" -*aib* a zo dibenn-liester an dro-reiñ (ha tro-lemel). Ret eo teurel pled ivez ouzh [illegible] madur dre c'hwezh *c/ch* : en iwerzhoneg ez eus nav lizherenn c'hwezhet, dre skri[illegible] nañ : *b, c, d, f, g, m, p, s, t*, hag a zeu da vezañ pep hini *bh, ch, dh, fh, gh,* [illegible] *ph, sh, th*; hogen *l, n* ha *r* a c'helle bezañ c'hwezhet sur a-walc'h e krenniwer[illegible] evel er yezh nevez. El lizherenneg c'houezelek e vezont skrivet gant ur poent a-[illegible] ḃ, ċ, ḋ, ḟ, ġ, ṁ, ṗ, ṡ, ṫ.

3.- *mac side do Bé Find* "mab-eñ da vBé Find"; *side* a zo stumm-pouezañ gourel 3. [illegible] raganv enharpell (*sé* eo ar stumm boutin); un derez pouezañ kreñvoc'h c'hoazh e [illegible] gant ar stumm *suide*. E-keñver an distagadur : Pennreolenn ar reizhskrivadur [illegible] nevez a zo *caol le caol agus leathan le leathan* "strizh gant strizh ha ledan gant [illegible]" lavarout eo : *e* hag *i* a zo vogalennoù strizh; *a, o* hag *u* a zo vogalennoù ledan. Hag [illegible] ur ger e rank bezañ pep vogalenn e-kichen ur vogalenn genseurt, *a* e-kichen *a, o* pe *u*, [illegible] kichen *e* pe *i*, h.a. Pa 'z eus en distagadur kengej diw vogalenn digenseurt e ranker [illegible] skrivañ vogalennoù mut ouzhpenn. Ne dalveze ket c'hoazh ar reolenn-mañ en heniwerzhoneg [illegible] nebeut-tre e talvez c'hoazh er yezh krenn (graet eo ganti neoazh er ger *suide*). Da skouer, ar ger "levr" hag a skriver bremañ *leabhar* (l'iowr), a skrived ez eeun *lebor* er 15 vet kant ved (*a* dibouez a zistager bepred evel *o*). Bremañ avat ne c'hellfe ket un *a* pe un *o* bezañ skrivet e-kichen un *e*. Da grediñ ez eus koulskoude eo bet distaget bepred *s* evel *ch* dirak ar vogalennoù strizh, *e* hag *i*. - *Bé Find* = Bé Wenn : amañ en deus an anv gwan talvoudegezh ul lesanv; anvet eo ar vamm war-lerc'h an tad.

4.- *a sídib* "eus ar síde" : dirak ur vogalenn e vefe *ass* "eus"; alies ivez eo *a,ess* (lat. *e(x)*. *sídib* a zo tro-reiñ liester ar ger *síd* (iwerzh. nevez *sídh*), tro-c'henel *síde*. N'eus ket tu da ginnig un droidigezh resis. *síd* a zo war un dro ar bed-all, tud ar bed-all, ar c'hrugelloù, ar runoù hag al lennoù ma 'z eas dindano pe enno an doueed kozh da glask o repu, ha peurheñvel eo an anv ouzh hini ar "peoc'h" (kembraeg *heddwch*; gw. evit munudoù ar steroniezh *Ogam* XIV, 1962, p. 329-340).

5.- *derbshiur shaide do Boind* "c'hoar-hi da vBoind". Kenaozet eo ar ger *derbshiur* "c'hoar" gant an anv gwan *derb* "sur, diogel, prouennet", hag an anv kadarn *siur* "c'hoar", na vez nemeur implijet e-unan-penn. A-zivout an dalvoudegezh ez eo ret keñveriañ gerioù evel *derbchland* "bugale (dezhañ) e-unan" pe *derbarusc* "lavarenn" ("ger diogel"). Gwan e oa hep mar ar c'hwezhadur dija en iwerzhoneg krenn peogwir e kaver ar ger skrivet *derfiur* ivez. - *shaide* (*saide*) : ar c'hemmadur *s/sh* a zo graet amañ ez reizh goude un anv gwregel; *saide* a zo ivez stumm-pouezañ ar raganv personel *sí* "hi" (e-kichen *sé* "eñ"). En dro-reiñ (heñvel ouzh an dro-envel) eo Boind; anavezet eo ivez an anv gant ar stumm *Boand*.

6.- *Is hé láech is áildem ro bui do fheraib Hérenn 7 Alban* "Ar c'haerañ brezelour e oa-eñ eus a dud Iwerzhon ha Bro-Skos". *Is* a zo ar rannig verb-stagañ hag a dalv da zisklêriañ pe da verkañ un heñvelded. N'eo ket pouezet ar verb-mañ e-unan, hogen bez ' e laka ar pouezmouezh da gouezhañ war ar gerioù hag e heul, heñvel a-walc'h ouzh ar galleg *c'est...(qui)* pe ar saozneg *it is*, da skouer en iwerzhoneg arnevez : *is mise an fear* "me eo an den". Digemm eo stumm an displegadur en holl bersonoù ar verb, evel en displegadur dibersonel brezhonek (ma 'z eo da geñveriañ ez resis outañ) : *is mé* "me eo" pe "me a zo", *is tú* "te eo", *is é* "eñ eo", *is í* "hi eo", *is sinn* "ni eo", *is sibh* "c'hwi eo", *is iad* "i eo". Peurliesañ e lakaer ar raganv personel war-lerc'h ar ger diskouezet pe diskleriet : *is fear é* "eñ a zo un den" per "un den eo-eñ", pe c'hoazh, er frazennoù heñvelded ec'h adlavarer ar raganv un eil gwech goude ar ger diskouezet : *is iad na fir iad* "an dud int-i" pe "int-i a zo an dud" (gant ar ger-mell resis). E krenniwerzhoneg e tispleged ar verb-stagañ; setu amzer-vremañ doare-displegañ ar stumm peurvoudel :

am	"me a zo"	*ammi*	"ni a zo"
at	"te a zo"	*adib*	"c'hwi a zo"
is	"eñ a zo"	*it*	"int a zo"

stumm keñveriek : unander : *as*, liester : *ata*, da skouer : *Ó túsa issin dún sa iss ed laithe inso as síam limm* "abaoe ma 'z on er c'hreñvlec'h-mañ ec'h hañval din bezañ an deiz hirañ" (ger-ouzh-ger : "an deiz hag a zo an hini hirañ"). Bez 'ez eus zoken ur stumm amc'heriet, da skouer : *or issam ingen rig 7 rigna* "rak bez 'ez on merc'h ur roue hag ur rouanez". Aes eo ar gerdarzhadur : am a zeu eus ur wrizienn ind. eur. ★ *esmi*, kv. lat. *sum*; *is* < ★ *esti*, kv. lat. *est*; *it* < ★ *senti*, kv. lat. *sunt*. - *hé* a dlefe bezañ skrivet *é* : *h* a zo amañ ul lizherenn vut, hep talvoudegezh soniadouriel ebet. Nemet er c'henstrolladuriou *ch, th, ph* eo deu[illegible] an implij anezhi dindan levezon al latin, dreistholl er gerioù berr, unsilabennek; pe evi[illegible] mirout e gerioù hiroc'h, ouzh ur stok-vogalennoù da c'hoarvezhout, pe c'hoazh, gouda [illegible]-'zo (araogennoù pe raganvioù da skouer) o lakaat ur c'hwezhadur da vezañ graet.

[illegible], tr.-c'h. *láich* "den meur, den yaouank, soudard", iwzng. nevez *laoch*, tr.-c'h. *la*[illegible] *taochra*, a dalv ivez da lavarout "kloareg", kv. kembr. *lleyg*, hgembr. *leeces*, eus al [illegible]*icus*, gant un emdroadur iskis a dalvoudegezh (Vendryes, *de hib. vocab.*, 148-149).

[illegible] a zo doare boutin derez keverata uhelañ an anv gwan *alaind*, tr.-c'h. *ailde* "kaer, sp[illegible]v". An eil *is* dirak *aildem*, n'eus anezhañ nemet dindan levezon an anv gwan (adla[illegible] a reer ar verb-stagañ dirak derez uhelañ an anv gwan). Aozañ a reer an derez-se dr[illegible]gañ ouzh gwrizienn an anv gwan an dibenn *-em* (gant staonekadur ar gensonenn a-raok) p[illegible] staonekadur), da skouer *cóemem* "kuñvan" diwar *cóem* "kuñv"; *sinem* "koshañ" diwar *se*[illegible], hag *ardam* "uhelañ" diwar *ard* "uhel"; *ansam* "diaesañ" diwar *ansae* "diaes"; *alaind* a [illegible]ger evel *maith* "mat" (pennwrizienn en *-i*; gw. an taolennoù yezhadur).

[illegible] amzer amdremenet, doare-displegañ 3. unander ar verb *beith* "bezañ". Hep mar eo b[illegible] un araogenn e stad kentañ ar yezh (gr. πρό, kembr. *rhy*, brezh. *re*, *ra*). E krenn[illegible]oneg avat eo *ro* fiñvus (goude ar rakverb diwezhañ, pe un araogenn, pe ur rannig kev[illegible] vefe) pe difiñv pa vez en eil lec'h ha dibouez dirak ur rannig-stagañ. N'eus ket a re[illegible] resis evit ober un diforc'h mat etre fiñv ha difiñv er frazenn (dirak ar verb). War a [illegible] eo *ro* fiñvus ar stumm paotañ, ha *ro* difiñv an hini koshañ. Pouezusoc'h eo c'hoazh an [illegible]voudegezh dre vras : digant *ro* e teu ur ster klokhaus da amzer amdremenet an doaredisplegañ ha da amzer-dremenet an doare-sujañ, pezh a laka ar yezh da ziforc'hiñ un amzer dremenet (*perfectum*) hag un amzer implijet evit an danevelladur (*infectum*). Er yezh nevesoc'h, etre ar 17 vet hag an 18. kantved, eo bet lakaet *do* en e lec'h; luziet tre eo avat ar gudenn ha ne c'heller ket hec'h imbourc'hiñ en he fezh amañ. *biu* (skrivet peurliesañ *boí*, *baí*) a zo stumm islavarennek ar verb *biu* "ez on" (anv-verb *buith*, *buid*). Hogos an holl verboù o devez daou zisplegadur : unan, peurvoudel, evit ar bennlavarenn, hag unan all evit an islavarenn.

(*do*) *fheraib* : tro-reiñ liester eo ar ger *fer* "den, gour", ma 'z eo amreizh an displegadur anezhañ (tro-c'henel *fir*), eus un hengeltieg ★ *viro-s* kar-nes d'al latin *vir(-i)*.

Hérenn (an *h* a zo a ziavaez ar ger), tro-c'henel an anv-bro *Eriu* iwerz. nevez *Éire*), marteze eus ur wrizienn ★ *(p)iueriu-* "(bro) druz (?)".

7 a zo arouez ur berradur-skrid implijet alies-kenañ gant ar skriverien iwerzhonat evit al latin *et* (iwerz. *ocus*, *acus*; er yezh a-vremañ *agus*).

Alban, tro-c'henel eo an anv-bro *Albu* pe *Alba*, "Bro-Skos". Anv ar vro-se a vez meneget alies er mojennoù hag an danevelloù, istorel pe vojennel, ar grennamzer.

7.- *acht níba s(h)uthain.* "hogen ne oa ket (tonket) da vevañ pell amzer". *acht*, rakverb hag araogenn "nemet", gant na", a verk an enebadur el lavarenn a-raok hag en islavarenn a zeu war-lerc'h (ar ger a zeu eus ur stumm hengeltiek ★ *ext-o-s* (kv. lat. *ex*, hag ivez *intus*, gant un dalvoudegezh kontrol).

níba, stumm kenaozet gant ar ger-nac'hañ *ní* (brezh. *ne*) hag amzer amdremenet ar verb stagañ *is* : *ba*.

suthain : un anv gwan kevrennek eo, savet gant ar gourfennger *su-* "mat" hag an anv-kadarn *tan* "amzer"; dezhañ an dalvoudegezh amañ "(a) vev pell-amzer"; rouez a-walc'h eo ar ger.

8.- *Dobert a máthair di báe déc dó assint shíd* "bez 'e roas e vamm dezhañ daouzek buoc'h eus ar sídh".

dobert, amzer dremenet 3. unander ar verb *do-beir* "a ro, a laka, a zegas", kenaozet gant ar rakverb *do-* (peurheñvel e ster hag e orin ouzh re an araogenn henvelstumm *do*) hag ar verb eeun *berid* "a gemer, a zegas, a zoug" (gouzañvheñvel). Kemmus-tre ha, rak-se, diaes a-walc'h eo displegadur ar verboù e krenniwerzhoneg : an diazez anezhañ a zo ar pouez-mouezh. Da skouer eo pouezmouezhiet *dobeir* war an eil silabenn (*deuterotonic* hervez termenadurioù Thurneysen), tra ma pouezmouezhier ur stumm distreset evel *tabairt* (anv verb "reiñ") war ar silabenn gentañ (*prototonic*). Er stumm-mañ eo *ta-* evit *to(do)* ha bez 'e c'heller kejañ gant *tu-*, *ti-*, gant *di-*, *de-*, *du-* ivez (gw. an taolennoù yezhadur). Eveljust eo luzietoc'h

kalz eget se ar reolenn mar imbourc'her ar munudennoù, hogen ar pouezmouez a zo ar pennderoù.

a, "e", raganv-perc'hennañ 3. gourel unander. Peurheñvel eo evit ac'hano holl raganvioù-perc'hennañ an trede person; ne ziwan kemm kenetrezo nemet dre seurt ar c'hemmadurioù, da skouer : *a chossa* (*cos* "gar") "e ziwc'har" (kemmadur dre c'hwezh), *a cos* "he gar" (gevelladur ar gensonenn), *a gcos* "o gar" (distagidigezh dre ar fri; e gwirionez eo ar *g* un doare disampart da verkañ fallaenn ar gensonenn *c*). En iwerzhoneg avat, evel e brezhoneg hag ar yezhoù predenek ec'h implijer ar raganvioù perc'hennañ renet eeun : *a thabart*"her reiñ", *a tabart* "he reiñ", *a* (*d*)*tabart* "o reiñ".

mathair, "mamm", anv indezeuropek kozh; e brezhoneg n'eo chomet, gant un dibenn-ger, nemet en anv ar *voereb*, krennvrezhoneg *modrep*, henvrezh. *motrep* (★ *matrepo-*).

dí báe dēc, "daouzek buoc'h" : stummet eo *dí* ... *dēc* evel ar brezhoneg *daouzek*, nemet ha disrann eo diw elfenn an niver pegementiñ. Evel e brezhoneg ez eo *dí* ur stumm dihevelaet evit ar reizh wregel; setu an displegadur a-bezh :

	gourel	gwregel	nepreizh
tro env. ha tamall	*da, dá*	*di, dí*	*di, dí*
tro c'henel	*da, dá*	*da, dá*	*da, dá*
tro reiñ (evit an teir reizh)		*dib, deib*	

dēc "dek" a vez skrivet peurliesañ *deich* gant ur gensonenn c'hwezhet; digemmus eo [illegible]

báe, tro-damall (niver-daou?) ar ger *bo* "buoc'h".

assint, kenstrolladur an araogenn *ass* hag ar ger-mell *int* (tro-reiñ). Boas eo an iwerzhoneg krenn da sevel seurt kenstrolladurioù hag ar ger-mell a c'heller kavout e stag ouzh [illegible] vrasañ an araogennoù.

9.- *it e finda óiderga*, "int-i gwenn (ha) ruz (o) diwskouarn".

finda, tro-envel liester gwregel an anv gwan *find*, hag a dalv da lavarout war un dro "gwenn" ha"santel"; *in drong find* "ar strollad gwenn" a gaver a-wechoù evit envel an aelez;bez' e teu ar ger eus un hengeltiek ★ *vindos* (ar *v* hengeltiek a dro da *f* e gouezeleg ha *gw* e predeneg).

óiderga : ur c'henstrolladur eo savet gant daou c'her : a) *ó*,anv kozh ar skouarn (*cluas* ar ger reizh), amañ en dro-envel al liester; b) *derg* "ruz" en dro-envel al liester ivez evel *find*(*a*).

10.- *Boí trebad maith oca co cend ocht mbliadnae cen tabairt mna chuca*,"bez ' en devoe un annez mat e-pad eizh vloaz, hep kemerout ur wreg gantañ".

trebad, tro-c'h. *trebtha* "annez, kevannez"; kar-nes eo d'ar c'hembraeg *tref* "kêr", hogen tuet eo talvoudegezh ar ger kentoc'h war-du al labour-douar (ne oa ket a gêrioù en Iwerzhon a wechall) : ar ger deveret *trebaire* a zo anv al "labourer-douar", hag ar verb *trebaim* a dalv da lavarout war un dro "me a annez" ha "me a ar, a c'hounit douar", kv. anv an *Atrebates* c'halian (*Ogam*, XIV, 1962, p. 595).

maith, "mat", peurheñvel eo an anv-gwan ouzh ar brezhoneg, nemet ha na zistager mui an *-th* en iwerzhoneg arnevez (< hengeltieg ★ *mat-is*).

oca, "gantañ", stumm displeget eo 3. gourel unander an araogenn *oc* "gant, e" (saozneg *at, by*); o vezañ n'en deus ket a verb "kaout" e rank ar c'hrenniwerzhoneg, evel ar brezhoneg (ha gwashoc'h c'hoazh egetañ !) treiñ ar meizad "kaout" gant lavarennoù-tro eus ar seurt-se, ma kejimp alies-tre ganto, hogos e pep frazenn, war skouer al latin *mihi est*.

co cend, "betek penn"; boas eo an dro-lavar-mañ evit termeniñ un amzervezh pe un deiziad; peurgenster eo *cend* gant ar brezhoneg *penn* "caput" ha "finis" war un dro; an *-nd-* a zo un doare-skrivañ heniwerzhonek hag amreizh, daoust dezhañ bezañ implijet kalz : bez 'e tistaged *-nn-* : ar wrizienn hengeltiek a zo ★ *penno-* (galianeg *penno-vindo-s* "penn gwenn").

ocht, "eizh" (★ *oktu-*); warlerc'hiet eo ar gouezeleg e-keñver distagadur ar strollad-kensonennoù *cht* (< ★ *kt-*) a zo troet dre holl da *zh* (*th*) e predeneg; *ocht* a abeg ivez fallaenn ar gensonenn dre an diweuz hag a zeu da heul.

mbliadna, "bloaz", tro-envel liester ar ger gg. *bliadain* "bloaz", tro-c'h. *bliadne*; a zever eus an henstumm klok ★ *bledono-s*, tra ma teu ar brezhoneg eus ur stumm berr, hep gourfennger ★ *bledo-s*. En iwerzhoneg nevez en deus ar ger daou liester :*blianta*, hag a zo al liester boas, ha *bliana*, hag a vez implijet goude un anv gwan pegementiñ.

cen "hep", araogenn o ren an dro-damall, iwerzh. nevez *gan*, kv. kembr. *gan*, brezh. *gant*, kern. *gans*, ma 'z eo disheñvel rik an dalvoudegezh anezho.

tabairt, anv-verb *dobeir* (gw. a-us), amañ eo "kemerout".

mná, tro-damall liester ar ger *ben* "maouez"; bez 'e tlefe bezañ *mnaí*, tro-damall an unander. Marteze avat eo amglok, pe eo bet distreset an danevell.